بارزانییەکان لە راگوستنەوە تاکو جینۆساید

بەپێیبەڵگەنامەکان فەرمي و مێژووییەکان

عەدالەت عومەر ساڵەح

نووسەرو لێکۆڵەر لە بواری جینۆسایدی گەلی کورد

پێشەکی

بەشي یەکەم

باسي یەکەم: راگواستن ونفي کردن لە عیێراق و تورکیا (١٩٠٧-١٩٤٥)

باسي دووەم : راپەریني دووەم(١٩٤٥-١٩٦٠)

باسي سێیەم: روخاندن و راگواستن وکوشتار(١٩٦٠-١٩٧

باسي چوارەم: راگواستن وکۆچپێکردني زۆرەملي و جینۆساید(١٩٧٥-١٩٩١)

بەشي دووەم

باسي یەکەم : قۆناغي دواي جینۆساید و ژیاني ئافرەتان و منداڵان

دەرئەنجام

پێشنیار و راسپاردەکان

پێشەکی

گەلی کورد بۆدەستەبەرکردنی مافەڕەواکانی هیچ کاتێك لەخەبات وتێکۆشان سڵی نەکردوەو لەو ڕێگاسەخت و ناهەموارەشدا گەلێك شۆڕشی بەرپاکردوەو کۆمەڵێك قوربانی داوەو خوێنێکی ئێجگار زۆریشی ڕشتوە، دیارە ئەوخەبات و بەرخودانەی کوردان بۆپاڕاستن وبەرگریکردن لەخاك وولات ومۆرکی نەتەوایەتی بوە، بەڵام هەمیشە دوژمنان وداگیرکەران بەوەگەلی کوردو شۆرشەکەیان تاوانبارکردوە کەگوایە ئەم بزوتنەوانە جیاوازی خوازان و بەکرێگیراوی زایۆنیزم وئیمپریالزمن و دەیانەوێ خاکی وڵات پارچە پارچە بکەن وسەروەریشی بشێوێنن .جێبەجێ کردنی جینۆساید لەکوردستاندا لەلایەن ڕژێمی عێراقەوە بەرامبەر بەڕەگەزی کورد هەربەتەنها بەهێرشەکانی ئەنفالەوە نەبەسراوەتەوە، ئەگەرچی جینۆساید لەمەیاندا گەیشتۆتە لوتکەی تاوان و پێشیلکاری دژ بەگەلی کوردستاندا، بەڵام سیاسەتی کۆچپێکردنی زۆرەملی گوندنشینەکان و وێرانکردنی لەماوەی نێوان ١٩٣٦تا١٩٩١ دوو دیاردەی ئاشکرای پێشیلکاریەکانی مافی مرۆڤن و لەنیازەکانی جێبەجێکردنی تاوانی جینۆسایدن کەڕژێمە یەك لە دوای یەکەکانی عێراق پیادەیکردوون،

هەروەها دیاردەكانی كۆچپێكردنی زۆرەملێی كوردەكان لە كوردستان بەمەبەستی بەعەرەبكردنی ئەوناوچانە، دەركردنی دەیان هەزار كوردی فەیلی وجینۆسایدكردنیان لەساڵەكانی (١٩٣٦تا١٩٨٠) بە چەند قۆناغ بەرەو ئێران، هەروەها ڕاگواستن و كۆمەڵكوژی بارزانیەكان هەر لەسەردەمی عوسمانیەكان تاكو بەعسی دیكتاتور كە هەزاران شەهید و قوربانی وبێسەرو شوێن كردنی نزیكەی (8) هەزار نێرینەی بارزانی لەساڵی 1983 دا لێكەوتەوە، تەنها بەتاوانی كوردبوونو بارزانی بوونیان، ئەوانە هەمووی تا دەگاتە كیمیابارانكردنی هەڵەبجە و تاوانی جینۆساید و ئەنفال لە ١٩٨٨ و كۆرەوە ملیونیەكەی بەهاری ١٩٩١و بەڵگەیحاشاهەڵنەگرنبۆتاوانبارکردنیرژێمیعێراقبەتاوانیقڕکردنیبەکۆمەڵیڕەگەزیکورد وبەدەنگ و بە تەنگەوە هاتنی كۆمەڵگای نێودەوڵەتی وبە جینۆساید ناساندنی هەموو ئەو تاوانانە كە لە سەدەی بیستەم بەسەر گەلی كوردستاندا هاتووە ،دیسان بەڵام بە داخەوە بێدەنگی و بێرەنگی زیاتر لە ٩٥٪ ئەندامانی ئەو كۆمەڵگای نێودەوڵەتیە وای كرد لە ساڵی ٢٠١٤ جارێكی تر كورد لەسەر خاكەكەی خۆی بە دەست هێزێكی تیروریستی بێ سنووری وەك ڕێكخراوی تیروریستی ناسراو بە داعش دووچاری كردەوەی جینۆساید ببێتەوە و ئێزیدیەكان و مەسیحیەكان پێكهاتە ئاینی و نەتەوەییەكانی تر بە هۆی بیروباوەری جیاوازبكەنە ئامانج و هەزاران خەڵكیان دەربەدەرو ئاوارە ماڵوێران كردو بەسەدان كەس كۆمەڵكوژ كران و بە هەزاران كچ و ژنی ئێزیدی رفێنران لە بازارەكان وەك كنیزە و جاریە فروشران و دەستدرێژیان كرایە سەر و جارێكی تر نەخشەی گۆری بەكۆمەڵیان كێشایەوە.

بۆ هەڵدانەوەی لاپەرەكانی مێژوو لە چوارچێوەی ئەو لێكۆلینەوەیە ئەم جارەیان ئاماژە بەوزوڵم وستەمانە دەدەین كەبەسەر ناوچەی بارزان ودانیشتوانیدا هاتووە، ئەم باسەی بەردەست كورتكراوەی كتێبێكی بەردەستمە لە چوار بەش و شەش باس پێكهاتووەو ئامادەیە بۆ چاپ كە لێرەدا لە دوو بەش و پێنج باس كورتم كردوتەوە. لێكۆڵینەوەكە كۆتایی دێت بەگرنگترین ئەوئەنجامانەی پێیگەیشتوە لەگەڵ هەندێك لەپێشنیارو ڕاسپاردە بەوهیوایەی جێگای خۆیان گرتبێت وبەدواداچونیشی لەدوادا هەبێت، هەروەها داوای لێبوردن دەكەم ئەگەر هاتوو هەركەموكورییەك لەلێكۆڵینەوەكەدا بەدیكرا، هاوكات بەرەخنەو تێبینییەكان لێكۆڵینەوەكە بەهێزترو پوختتر دەبێت، لەكۆتاییدا هیوادارم توانیبێتم بەشێك لەوئەركە نەتەوایەتییەی كەلەسەرشانمە سەبارەت بەخستنەڕوی هەندێك لەزانیاری و ڕاستی لەسەر جینۆسایدو ئەونەهامەتی ومەینەتیانەی كەكەسوكاری جینۆسایدی بارزانیەكان بەدەستیانەوە دەناڵێنن ئەنجام بدەم.

بەشی یەكەم

بەپێی بەڵگەنامەو سەرچاوە مێژووییەكان ناوچەی بارزان و بارزانییەكان لە ماوەی سەدەی رابردوو دووچاریراودوونان، ڕاگواستن ولەناوبردن وكۆمەڵكوژی بونەتەوە كە دەتوانین بە چوار قوناغ دابەش بكرێت:

باسی یەكەم: ڕاگواستن ونفی كردن لە عێراق و توركیا(١٩٠٧-١٩٤٥).

لە كۆتایی ساڵی ١٩٠٧ لە لایەن هێزی سوپای عوسمانی بە سەركردایەتی فەریق (فازل پاشای داغستانی) كە والی بەغدا بوو پەلاماری دەڤەری بارزانیاندا و ناوچەی بارزان و گوندەكانی سوتاند و ئەوەی هەبوو تاڵانیان كرد، تەنانەت ژن و منداڵیشیان بە دیل گرت لەم ڕووداوەدایكی مەلامستەفای بارزانی لەگەڵ خۆی كە تەمەنی سێ ساڵان بوو لە بەندیخانەی موسڵ زیندانی كران . و بنەماڵەی بارزانیەكانی دیكەش راگوێزران بۆ موسڵ و ١٢٠ بارزانی تریش دەستبەسەركران . و لەجیاتی بارزانییەكان چەند هۆزێك زەوی و زاری شێروانیەكانیان لە لای رۆژ هەڵاتەوە داگیر كرد و هێزە سەربازییەكانیش

له بەرەی دووەمی دینارتە پێشرەویان کرد و هەموویان لە جەرگەی دەڤەری بارزان یەکیان گرتەوە ومەرومالاتیان تالان کرد و خانووو و زەوی و زاری بارزانیان سوتاند.
لە ساڵی ١٩٠٩ سوپایەکی گەورە بە یارمەتی بەکرێگیراوەکان و جاشە کوردەکان پەلاماری بارزانیان دا.
لە ساڵی ١٩١٣ جاریکیتر سوپای عوسمانی هێرشیان کردە سەر بارزان ئەمەش بووە هۆی شەهید بوونی ١٥ کەس و ئاوارەبوونی شێخ عبدالسلام و هەندێك لە بارزانیەکان بەرو کوردستانی رۆژهەلات و دیسان سوپای تورك گوندەکانیان لەدوای تالان کردن ئاگر تێبەردا.
لە پاییزی ١٩١٤لە پاش دەستبەسەرکردنی شێخ عبدالسلام بەرو زیندانی موسڵ بەرێکرا و لە کانوونی یەکەمی ١٩١٤ لە دادگایی کردنێکی سەرپێ و کارتونی بە بێ فەرمانی باب عالی و بە فەرمانی والی موسڵ سلیمان نەزیف حوکمی لەسێدارەدان بەسەر خۆێ و سێ لە هاورێیەکانی دا ، لە زیندان والی موسڵ کە کورد بوو سەر بە ئیتحادەکان بوو بە شێخی گوتبوو حکومەت دەسەلاتدارە هەر زەرەرێکی پێ بکەوێ دەتوانێت دەقاتیش تۆڵە بستێنێت ،بەلام هەر زەرەرێك بە تۆ بکەوێ بە هیچ قەرەبوو نابیتەوە و چاری حکومەتیش بە تۆ ناکرێت. ئەویش لە وەلامدا وتبووی من لە پێناو ئازادی گەلی کورد هەموو ئازارێك دەچێژم بۆ چی مافی کورد نادەن؟.!
لە ساڵی ١٩٢٠ کار بەدەستانی ئینگلیز بریاریاندا دەستێکی کوشندە لە بارزانییەکان بوەشێنن و گەورەترین عەشیرەتی کورد بسرنەوە تا رێگە بۆ نیشتەجێ بوونی ئاشورییەکان تەخت ببێ بە بیانووی ئەوەی ئاشوورییەکان تەنیا لە ناوچە شاخاوییەکان دەتوانن نیشتەجێ بن.
لێرەدا نەخشەی سرینەوەی بەریتانیا بەرامبەر بە بارزانیەکان روونتر دەردەکەوێت کە بە هەر شێوازێك ئەم دەڤەرە بە بارزانیەکان چۆل بکات، بەلام ئاشورییەکان هەموویان بەم کارە رازی نەبوون وهەندێکیان نەیانویست ئەو پەیوەندییە مێژووییە نێوان خۆیان و بارزانیەکان تێکبدەن و گەرانەوە بۆ زێدی رەسەنی خۆیان و بەم کارە نەخشەی بریتانیای پۆچەڵ کردەوە.
یەکەم راپەرینی بارزان ساڵی ١٩٣١- ١٩٣٢ لە ئەنجامی هێرشەکانی حکومەت بە یارمەتی هێزی ئاسمانی بریتانیا و بۆمباران کردنی بەردەوامی دەڤەرەی بارزان بوو، لە (١٩\١٢\١٩٣١) تاخمێك هێزی عێراق بریتی بوون لە ٢ تۆپ و هەندێك رەشاش مەلبەندی بارزانیان گەماروودا و بۆ رۆژی دواتر هێزی ئاسمانی ئینگلیز ئاواییەکانی بارزانیان بۆردومان کرد بارزان روبەرووی پەلامارێکی کوشندەی سەربازگەی بلە بووە کە بەم هۆیە بارزان راپەری.
مەعروف چیاوك لە ساڵی ١٩٣١ راپۆرتێکی لە ٨ خاڵ و ٣ پێشنیار بۆ چارەسەر بۆ جەمال مەدفەعی سەرۆکی ئەوسای ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق نوسیوە کە زۆر بە تێر و تەسەلی باسی لە بارۆدۆخی ئەوکاتەی دەڤەری بارزانی کردوە تیشکی خستووتە سەر زۆڵم و زۆرداری دەرحەق بە بارزانیەکان دەکات و دەڵێت" ئەوان ناپاك و یاخی نین،نەریتە کۆنەکان و زانینی ئەوان بە مەرامی ئینگلیزو سەرباری ئەوەش شێوازی بەرێوبردن لەو ناوچانەدا وای لێکردوون سەختگیر بن و ئەو شتانە رەت بکەنەوە..هەروەها لە بەشێکی دیکەدا هاتووە" لای ئێوە شاراوە نیە کە کوردەکان هەموویان هەر لە شوانێك بگرە تا سەرۆکێك لەو باوەرەدان کە تاوانبار کردنی بارزان بە یاخیبوون و سوپا ناردنە سەریان بە ئاماژەی

ئینگلیز بەڕێوەدەچێ ،دەزانن ئەوماستە موویەکی تێدایە چونکە وەکو ڕووداوەکان نیشانی دەدەن،ئینگلیز مەرامی تایبەتی خۆی هەیە لە ڕاگواستنی بارزانیەکان.

مەعروف چیاوك لە ڕاپۆرتەکەی داوای کشانەوەی سوپا و دەرکردنی لێبووردنی گشتی و ئەنجامدانی چاکسازی سپاردنی ئیدارەی ناوچەکە بە خۆیان دەکات و دەڵێت" هۆکاری ڕوبروو بوونەوەی بارزانیەکان لەگەڵ سوپا کەوتنەوەی زیانی گیانییە چونکە سوپا تەنگی بەوان هەڵچنیوە،بۆیە لەو باوەڕن لە ناوچوونیان مسۆگەرە جا چ بەرورووی سوپا ببنەوە یان خۆیان بەدەستەوە بدەن وەك یەك وایە بۆیان .

بۆمبارانی کردنی بەردەوامی حکومەت بە هاوکاری هێزی ئاسمانی بریتانیا (R A F) دانیشتوانی گوندەکانی تیرە و عەشیرەتی (بەرۆژی،نزاری،شێروانی،دۆلەمەری) ناچار کرد بۆ ناوچەی شێروانییەکانی ڕۆژئاوای ڕووکوچك و دەڤەری مزوورییەکان کۆچ بکەن و ئامادە باشی وەرگرن بۆ ئەوەی لە حوزەیرانی ساڵی ١٩٣١ بەرو تورکیا کۆچ بکەن.

لە نیسانی ساڵی ١٩٣٢ ناوچەی بارزان بۆمباران کرایەوە بەتایبەتی گوندی بارزان ، ژن ومنداڵ و بەتەمەنەکان کە نەیان توانیبوو دەرچن هەموویان لە ژێر بۆمبای حکومەتە ئیسلامییەکەدا پارچە پارچە بوون، لە ڕۆژی ٢٤-٢٦ ی مایسی هەمان ساڵدا بەیاننامە بە هۆی فرۆکە بڵاوکرایەوە تاکو ئەو ناوچەیە و باشوری ڕۆژهەڵاتی مزۆری باڵا خۆیان بدەن بە دەستی حکومەتەوە بەڵام ئەوەی سەیر بوو لە ڕۆژی ٢٥ مایس فرۆکەکانی هێزی بریتانیا بۆردوومانی گوندو دیهاتەکانی ئەو ناوچەیان دەکرد، مرۆڤ و مەروماڵات وهەر شتێکی بەرچاو بکەوتایە بە هێزی چەکداری بارزانیان دەزانی و دەی کوشتن.

لە ٢٧ مایس بە هۆی بۆردوومانی بەردەوام بارزانییەکان پەنایان بردە بەر ئەشکەوتەکان کە تا گەیشتنیان بە دەیان ژن و منداڵ لەبەر بۆمبای فرۆکەکان بەسەریەکدا دەکەوتن،لە ٣١ مایس هێندێ لە خێزان و منداڵی ناوچەی بەرۆژ هاتنە ناو ئاواییەکان و خۆیان دا بەدەستەوە. ئەو کوشتارە تا ڕۆژی ٩ حوزەیرانی ١٩٣٢ بەردەوام بوو، کوشتارەکە وا بێ بەزییانە بوو کە شێخ محەمەد صدیق بریاری دا خۆی بدات بە دەستەوە تاکو بۆمباران ڕاوەستێ بەڵام نە حکومەتی عێراق نە ئینگلیزەکان ئەم قسەیان وەرنەگرت.

خێزانە بارزانیەکان لە دۆلی زێت کۆ دەبنەوە بۆ چوونە ناو خاکی تورکیا بەڵام هێندێکیان بریاریاندا لە چۆل و چیاکان بمینێنەوە و هێندێکیان گەڕانەوە ناو گوندەکانیان کە زورتریان بەتەمەنەکان بوون کە نەیان دەتوانی ئەم ڕێگا سەخت دوژوارە ببڕن بە پێی بریاری شێخ ئەحمەد گەڕانەوە بۆ گوندەکانیان. لە ١٩٣٢\٦\٢١ دوا خێزان گوندی زێت بەجێدەیڵن و دەچنە گوندی گرانە لە دیوی سنوری تورکیا ژمارە خێزانەکان ٤٠٠ خێزان دەبوون، حکومەتی تورکیا ئەوانی بەرو ئەرزەروم ڕاگواستن و شێخ ئەحمەد لەگەڵ پیاوەکانی ڕاگوێزران بۆ ئەدەرنە لە سەر سنوری نێوان تورکیا و بۆلغاریا ، ئەمەش یەکەمین دەرکردن و ڕاگواستنی بەزۆری کوردان بوو دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق و نفی کردن لە دەوڵەتی تورکیا .

باری گوزەرانی خێزانە پەناهەندە بارزانیەکان بە هۆی فشاری دەوڵەتی تورکیا تا دەهات لە گشت ڕوویەکەوە زیاتر بەرو خراپی دەچوو و چەندین کەسیان کوژران و خێنکێنران و هێندێکیش بە هۆی سەختی ڕێگا گیانیان لەدەست دا .

پاش یەك ساڵ بۆ تورکیا دەرکەوت کە ئینگلیز دەیەوێت ئاشووریییەکان لە سەر خاکی بارزان نیشتەجێ بکات ،بەم کارە نیگەران بوو هەستا بە گواستنەوەی بارزانیەکان لە ئەدەرنە بۆ ئاکۆیان لەسەر سنوری بارزان.
لە پەلامارە سەربازییەکانی سوپای عێراق و هێزەکانی بریتانیا بۆ سەر ناوچەی بارزان لە بەرۆژ و شێروان و مزۆری ٧٩ گوند وێرانکرا لە کۆی ٢٣٨٢ خانووبەرە ١٣٦٥ خانوویان سوتاند و بە سەدان کەسیش کوژران.
لە بهاری ساڵی ١٩٣٣ پەیمانێك لە نێوان (عێراق و تورکیا و ئینگلیز) مۆرکرا ،حکومەتی تورکیا ٨٦ کەسی لە شێخانی بارزانی دایە دەست حکومەتی عێراقەوە لەوانەش شێخ ئەحمەد ،مەلا مستەفا و شێخ محەمەد سدیق و بابۆ و منداڵەکانی شێخ عبدالسلام و هەموو خێزانەکانیان"کە راگوێزران بۆ موسڵ ئیدی قۆناغی دورخرانەوە و دەستبەسەرداگرتن دەستی پێکرد .تا ساڵی ١٩٣٦ لە موسڵ مانەوە دواتر بۆ بەغدا و و پاشان رەوانەی ناسریە کران ، سەرئەنجام لە هەمان ساڵدا مۆڵەتی گەرانەوەیان بۆ کوردستان پێدرا بەو مەرجەی هەر لە سلیمانی دابنیشن .
لە ٥ی ئابی ١٩٣٥ ئەحکامی عورفی لە هەموو ناوچەکانی بارزان راگەیندرا بوو ،و دیوانی عورفی کەوتە ئیشەوە و ئەوەی کەوتبا بەر دەستی تۆمەتی بۆ هەڵدەبستن و حوکمی بەسەردا جێبەجێ دەکردن ،هەندێك لە سەرۆکەکانی وەکو عومەر گوران ،مەلازادە ئیسماعیل ، محەمەد مەحمود، فارس عەلی و چەندکەسێکی تریش بە بێ ئەوە شتێکت ئەوتویان لەسەر بدۆزنەوە فەرمانی خنکاندیان بۆ دەرکردن و زۆریتریش حوکمی زیندانیان بەسەردا سەپاندن،ئیدارەی عورفی وازی نەهێنا و بە پێی وتەی موتەسەریفی موسڵ و قایمقامی زێبار ئاژاوەچییەکان کاتێك قبوڵ دەکرێنەوە کە:

1. سەرۆکەکان هەموو بدرێن بە دەستەوە بۆ دادگایکردن.
2. لەو وڵاتەدا جامانەی سور لابەن و جامانەی شین لەسەر ببستن
3. ئەوانەی یاخیەکان پەنا ئەدەن ئەبی بدرێنە دادگاو تۆڵە بدرێنەوە.

لە شوباتی ١٩٣٦ خلیل خۆشەوی و ٣٠ لە هاورێیەکانی زۆر بێ بەزەییانە شەهید دەکرێن. هەر لە هەمان ساڵدا حکومەتی عێراق شێخ ئەحمەد و خیزانەکانیان لە ناسریە بۆ ئاڵتون کۆپری و کفری پاش مانگێك بۆ سلیمانی راگوێزران .
بارزانیەکانیان لە سلیمانی بۆ ماوەی ٧ ساڵ خراپترین و چەوساوەترین ژیانیان بەسەر برد ،حکومەت کارێکی وای کردەبوو کە تەنانەت خەڵکی مەدەنیش نابی قسەی لەگەڵدا کردەبان هەموویان لە برسان و لە روتیا مەجوس بەزەیی پێیاندا دەهاتەوە .
معروف چیاوك لەم بارەیەوە نوسیویەتی : بەهۆی توندی گەمارۆدانیان دوچاری جۆرەها نەخۆشی ببوون وەکو کوێری، زەردوویی و مالاریا و هیتر...هەروەها دەڵێت" لە ساڵی ١٩٤٣ کاتێك بە هێندێك کاروباری تایبەت بە یانەی پێشکەوتنی کوردی چوم بۆ سلیمانی هەواڵی بارزانیەکانم پرسی پێیان گوتم لە خراپترین حاڵدا دەژین، نە حکومەت بەشی ژیانی خۆیان دەداتی و نە مۆتەسریف ریگا بە خەڵکی دەدات بە پیی توانا یارمەتیان بدەن، ئەو کات شێخ مستەفا قەرەداغی مۆتەسەریفی سلیمانی بوو .من سەرم زۆر سۆرما وبەلامەوە سەیر بوو کە ئەوە هەڵوێستی قەرەداغی بێت بەرامبەر ئەو ستەملیکراوانە، بۆیە گوتم لەوانەیە راست نەبێت. چونکە لەگەڵ بەرێوەبردنی حەکیمانەی ئەو نایەتەوە. جگە لەوەش بە خۆشی کوردە ، پاشان رووم کردە ماڵی شێخ ئەحمەدبارزانی و گوتی کەی هاتووی و چۆن هاتووی چونکە سەردانی ئێمە بە فەرمانی مۆتەسەرف قەدەغەیە،معروف چیاوك دەنوسێ بینیم زۆر لە ئازار دایە."

هەر لەو ساڵەدا مەلا مستەفا لەگەڵ دوو کەس بە ناوەکانی مستەفا عەبدوڵا و سلیمانە سۆرلە سلیمانی بە نهێنی لە ڕێی پنجوێن، بانە ،سەردەشت، پەسوێ، ناودەشت، سێلکێ سریشمە، بارزان لە ماوەی هەفتەیەك بە پێی گەیشتنەوە بارزان و چەند سکاڵا نامەیەکی بە راوێژی حیزبی هیوا بۆ حکومەتی عێراق نووسی و تیدا داوای پێشخستن و چاککردنی باری روشنبیری و ئابووری کوردی کرد ،حکومەتی عێراق گوێی بەو سکاڵا نامەیە نەدا بەڵام لە ١٩٤٣\١١\٦ بە هێرشێك سەربازی وەڵامی دانەوە.لە هەمانکات جارێکی تر شێخ ئەحمەد و مریدەکانی لە ترسی پەیوەندی کردن بە مەلا مستەفا بارزانی گواستەوە بۆ حیللە   کە ژمارەیان ٩٠ کەس دەبوو .

لە سەردەمی پاشایەتی و لە ساڵانی ١٩٤٢ تاکو ١٩٤٥ ناوچەی بارزان چەندین جار شاڵاوی بەربڵاوی سەربازی کراوەتە سەر، چونکە شۆرشیان دژی پاشایەتی و ئینگلیزکان کە دروستی کردە بوون و ماف کوردیان پێشێل دەکرد ئەنجام داوە، ئەفسەر ئینگلیزەکان سوپای عێراقیان رابەری دەکرد لەوانەش ژنراڵ رینسون لە ١٩٣٢ و ژنراڵ رانتن لە ١٩٤٥ دا.

حکومەتی عێراق لە لایەك ناوچەی بارزانی لە گشت خزمەتی فێرکاری و تەندروستی و کشتوکاڵی بێ بەش کردە بوو و لە لایەکی تر فرۆکەکانی هێزی ئاسمانی بریتانیا گوندی پر لە ژن و منداڵی بۆردوومان دەکرد و گرتن و دەستبەسەر کردن و دورخستنەوەش هەر بەردەوام بوو. بۆ نمونە دەسکو حادی کە لە ساڵی ١٩٤٠ لە بلێ دەستگیر کرا و لە کەرکوك زیندانی کرا،دواتر بە دەرزی ژەهراوی زۆر دڕندانە شەهیدکرا.

لە ئابی ١٩٤٥ مەلامستەفا بارزانی بەیانێکی لە شێوەی سکاڵا بۆ سەرۆك و باڵوێزخانەکان نارد کە لە ٨ خاڵ پێك هاتبوو کە تیدا باسی جێبەجێ نەکردنی پەیمانەکانی حکومەت کرا بوو، سەرای گوێراڵی و دان بەخۆداگرتن و چاوەرێ کردن هەمووی بە پێچەوانە دەرچوون، لەکۆتایش هیوای پاڵپشتی و یارمەتیدانی بۆ نەتەوەی کورد داواکردە بوو.

لە ١٩٤٥\٨\٨ وەزارەتی پاچەچی بریارێکی دەرکرد :

لە خاڵی(٤) برگەی (ز) بریار دراوە: ((یارمەتی پارە لە بارزانیەکان ببردرێ و خواردنیش لە خۆیان و تاقمەکەیان ببردرێ و بۆیان نەچێ)). لە برگەی (ی) هەمان خاڵدا هاتووە ((داوابکرێ فرۆکەخانەی موسڵ لە ئینگلیز بسەندرێتەوە بە پەلە تا هێزی ئاسمانی عێراق سودی لێوەربگرێ دژی ناوچەی بارزان)).

لە ١٩ی ئابی ١٩٤٥ ئەنجومەنی وەزیران بریاری ئەحکامی عۆرفی لە شارەکانی موسڵ و هەولێر و قەزای زێبار و ناوچەکانی دەورپشتی نوێ کردەوە و بەتالیونەکانی سوپای عێراق بەرەو کوردستان هەڵکشان و دووبارە بە پشتیوانی هێزی ئاسمانی بەریتانیا دەستیان بە لێدانی خەستی بارزان کردەوە.

لێرەدا هەموو ئەوانەی خرایە بەر باس بەتایبەتیش لەم دوو برگەیە و ئەحکامی عۆرفییش بۆمان دەردەکەوێت کە هەر لە سوپای عوسمانی تاکو رژێمی پاشایەتی بە هاوکاری و پیلانی هێزەکانی سوپای ئینگلیز بە مەبەستی لە نێو بردنی بارزانیەکان جگە لە گەمارووی سەربازی و بۆمباباڕانی هەوایی و گرتن و راگواستن و کوشتاری خەڵکی سێڤیل و وێران کردنی گوندەکان و سوتاندنی ژینگە و هەڵتەکاندنی ژێرخانی ئابووری ناوچەکە هەستاوە بە قەدەغە کردنی خوراك و یارمەتی ئابووری ئەمەش وێنەیەکی ئاشکرای جینۆسایدی فیزیکی و ئابوورییە لەو سەردەمەدا.

باسی دووەم : را پەرینی دووەم(١٩٤٥-١٩٦٠)

له دوای کۆتایی هاتنی شۆرشی ساڵی (١٩٤٣–١٩٤٥) راگواستنێکی تری بارزانیەکان دەستی پێکرد، خێزانە بارزانیەکان ناوچەی (بەرۆژ و نزار) لە چیای شیرین پەرینەوە بەرەو کانی رەش کە بە راپەرینی دووەمی بارزانیەکان ناسراوە، فرۆکەکانی فەرمانرەوای بەغدا و ئینگلیز بەردەوام بۆردوومانی ماڵ وخێزانەکانیان کرد و تەنانەت گوندەچۆلکراوەکانیان رووخاند و سوتاند، ژمارەیەك ئافرەتی سکپر و منداڵ لە رێگا گیانیان لەدەستدا هەندێکیان بە بۆردوومان و هێندێکیان لە برسان و لە سەرمان . هێزە ئاسمانیەکانی بریتانیا پێنج گوندیان بەتەواوی لەگەڵ خاك یەکسان کرد و بارزان و ٥١ گوندی دیکە زیانێکی فراوانیان بەرکەوت.

لە ١١\١٠\١٩٤٥ بارزانیەکان لە رێگەی کێلەشین مەرگەوەرەوە چوونە ناو خاکی ئێران بەڵام تا ئاودیوبوونیان فرۆکەکان دەستیان لە بۆمبارانی خەڵکەکە هەڵنەگرت.

لە راپۆرتێکی نێردراوی کۆنسولی عێراق لە تەورێز ژمارەی خیزانە کوردەکان بارزانیەکان کە خاکی عێراقیان جێهێشتووە بۆ وولاتی ئێران بەم شێوەی خوارەوە دیاری کراوە:

١٥٠ خێزان لە بۆکان نیشتەجێ کراوەن

١٥٠ خێزان لە ناوچەی سولدز و مەهاباد

١٠٠ خێزان لە مەهاباد

لە هەمانکاتدا ١٠٠٠–١٥٠٠ لە شنو و نەغەدە نیشتەجێ کراون.

لە راپۆرتێکی رێپێدراوی پاشایەتی عێراق لە تاران بۆ وەزارەتی دەرەوە نێردراوە هاتووە: ژمارەی ئەوانەی لەگەڵ بارزانی چوونە ئێران (٢٠٠٠) کەسن کە هەزاریان چەکدارن، هەروەها دەڵێت ژمارەی پەنابەران روو لە زیاد بووندایە.

ئەوەی جێگای ئاماژە پێکردنە هەر خەڵکی کوردستانی رۆژهەڵات (ئێران) لە پێشکەش کردنی هاوکاری بە بارزانیەکان درێغیان نەکرد، بەڵام بارزانیەکان لەرووی ئابوورییەوە زۆر نالەبار بوو و لەرووی تەندرووستی لە بارودۆخێکی خراپ ژیانیان دەگوزراند. ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ خراپی باری ئابووری خەڵکی ناوچەکە لەو سەردەمەدا بە هەنگاونان بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستان بوو.

هەر وەك لە راپۆرتێکی دیکەی عێراق لە تاران بۆ وەزارەتی دەرەوە نێردراوە ئاماژەی بە بارودۆخی خراپی بارزانیەکان بە تایبەتی لە مەهاباد بەم شێوەیە کردوە:" ئەوان پێخواس بوون هیچ پێداویستیکی ژیانیان نیە. "

بڵاوبوونەوەی نەخۆشی و پەتا لە ناویان وەك قەڵاچووکردنێکی بارزانیان ئەژمار دەکرێت نەخۆشی تیفوئید لە ناویاندا لە شەش مانگی یەکەم ساڵی ١٩٤٦ بووە هۆی گیان لەدەستدانی ١٥٠٠ کەسیان.تا ساڵی ١٩٤٧ ئەو نەخۆشیە بەردەوام بوو و دواجار ژمارەیان گەیشتە ٢٠٠٠ کەس بە جۆرێك کە وای لێهات زۆربەی گوند و ئاواییەکان کوردستانی رۆژهەڵات لە ناوچەکانی مەهاباد و شنو و بۆکان نەما کە گۆرستانێکی بارزانیەکانی لێ نەبێت.

ئامۆشوف سەرکونسولی سۆفیەت لە رەزاییە دەڵێت : زستانی پر لە سەرما وسۆلەی ١٩٤٥–١٩٤٦ بۆتە هۆی ئاڵۆزتر کردنی باری ژیانی هەڵاتووەکان و بە تەواوی شوێن و جێگایان بۆ جێبەجێ نەبووە، زۆربەیان بێ پێڵاو و بێ جل وبەرگن لە ناویان نەخۆشی گەدە و ریخۆلە بڵاوە."

له دواین ئامارەکان وا پێشان دەدات ئەو بارزانیانە ئاوارەی کوردستانی ڕۆژهەڵات بوون گەیشتە زیاتر لە ١٠٠٠٠ دەهەزار کەس، لە ئەنجامی بلاوبوونەوەی نەخۆشی تیفۆئید هەروەها بەرگریکردن لە کۆماری مەهاباد ٤٩٪ بارزانیەکان لە ناوچوون.

له ١٨\٣\١٩٤٧ حکومەتی ئێران کەوتە بۆمبارانی ئەو گوندانەی کە پێیان وا بوو ژن و منداڵی بارزانیەکانی تێدایە . لە راپۆرتێکی کۆنسولی عێراق لە تەورێز دا هاتووە:"سوپای ئێران بە قوربانیەکی کەم دەتوانێت لە چەند رۆژیکدا بارزانیەکان لە ناو ببات" ، بۆیە کەوتنە بۆردوومانکردنی ئەو شوێنانەی بارزانیەکانی لێبوو.بەڵام بارزانیەکانیش رووبرووبوونەوەیەکی سەخت و ئازایان کرد، تەنانەت سەرۆکی ستادی ئەرتەشی(هێزی سەربازی) رایگەیاند ئێران تا ئێستا لەگەڵ دووژمنی هێندە بەهێز شەری نەکردوە. لەو کاتەدا شاه فەرمانی دا بە هەموو هێزێکەوە لە بارزانییەکان بدرێ لە فەرمانەکدا کە لە ٢٠ مارسی ١٩٤٧ دراوە هاتووە":

بە فرۆکە تەواوی بنکەکان و رێبازی کۆچ و کۆچباری ماڵە بارزانیەکان–ژن و منداڵ– بۆمباران بکەن و دەبی ئەم شەرە تا ٤ی ئەپریلی (نیسان) ١٩٤٧ کۆتایی بێت و کاریکی وا بکەن بارزانیەکان نەتوانن دەرباز بن و لەو زیاتر ئابرۆی لشکر نەچێت . "

لەبارەی ئەو بۆردوومانە بەردەوامانەی سەر ژنان و منداڵان شێخ ئەحمەدی بارازن دوو نامە بۆ عەقید نساری و لیوا هۆمایوونی دەنوسێت"و تیدا باس لە شکاندنی یاسای ناو وولاتان و مرۆڤایەتی دەکات و داوای راگرتنی ئەو پێشێل کاریانەی کردوە. "

لە ١٣\٤\١٩٤٧ بارزانیەکان لە سەر رووباری گادەرنزیك سنوری ئێران و عێراق کۆبوونەوە دەکەن بۆ گەرانەوە بۆ عێراق کە بوون بە دوو بەش ، بەشێکیان خۆیاندا بەدەست و "نوری سەعید" بە ئاگر و ئاسن پێشوازی لێکردن کە شێخ ئەحمەد و چەندین خێزانی تر بوون، بەڵام بەشەکەی تر مەلا مستەفا بارزانی و زیاتر لە ٥٠٠ چەکداریتر رێگای دوارۆژێکی نادیاریان هەڵبژراد.

هەر لە ساڵی ١٩٤٧ لە لایەن ئەنجومەنی عورفی سەربازی بە شێوەی غیابی حکومی مردنی بۆ مەلا مستەفا بارزانی و ١١٠ کەس لە هاورێکانی دەرچوو .هەروەها حکومەتی عێراق دوای گەرانەوەی بارزانیەکان بۆ عێراق بریاریگرتنی شێخ ئەحمەد بارزانی و براکانی محەمەد سدیق و بابۆ و هەردوو کورەکانی محەمەد خالد و جەمال وبرازیەکانی دیکەی دەرکرد وهەموویان لە ئۆردوگای دیانا گواسترانەوە بۆ گرتووخانەی هەولێر تا پاشتر بدرێن بە دادگای عۆرفی.. ودواتر گواسترانەوە بۆ زیندانەکانی بەسرە ، هەر لەهەمان ساڵ لەو ئۆردوگایە حکومەتی عێراق هەموو نێرینەکانی سەروی ١٨ ساڵیان گرت وگواستەوە بۆ بەندیخانەکانی موسڵ و کەرکوك و بەغدا و... بەگوتەی شاید حاڵەکان ٥٠٠ بارزانی لە کەرکوك و ٦٠٠ ی تر لە موسل و بەغدا دەستبەسەرکران، پاشان ماڵ و منداڵەکانیان بۆ دەشتی هەولێر و رانیە و بادینان راگوێزران ، سەرەرای ئەمەش لە ساڵی ١٩٤٩ بە فەرمانێکیتربریار درا ژن و منداڵەکان ئەوەندەی تر دور بخرێنەوە . کۆی ئەو خێزانانەی گەرانەوە بۆ عێراق و لە ئۆردوگا تەلبەندکراوەکان دانران (٤٥٦٥) کەس بوون کە (١٥٥٠)پیاو و (١٦٨٦) ئافرەت و (١٣٢٩) منداڵ بوون.

خیزانە بارزانیەکان کە لە ئۆردوگای دیانا تەلبەندکرابوون دابەشکران بەسەر چەند ئۆردوگایەکی تر و بەشێکیان هێنرانە شانەدەر و دوروبەری لە ژێر کونترۆڵی سەربازیدا بوون،بۆیان نەبوو بۆ هیچ شوێنێك بچن و بەشێکی تر لە ناوچەی زێبار لە ئۆردوگایەك نیشتەجێ کران کە دردەسەری و ناخۆشی زۆریان دیت بەدەست بەرێوبەری ناوچەکە بەشێوەیەك کە گەچیان لەگەڵ ئارد تێکەڵ دەکردو زۆر بە توندی لەگەڵیان دەجولانەوە و کاری قورسیان پێ دەکرا.

عەلائەدین سەجادی دەڵێت: لە ساڵی ١٩٤٧ چاوم بە نانە کەوتوە کە بەژن و منداڵە بارزانیەکان دەدرا، بریتی بوو لە(ئارد و گەچ)کە تێکەڵاو کرابوون.

خیزانە دوورخراوەکان وەك کوێلە مامەلەیان لەگەڵ دەکرا،جگە لە حکومەت لە لایەن هێندێك لە ئاغاکان و هێندێك لە خەڵکی شارۆچکەکان، بێگومان مەبەستی رژێمیش هەر دروست کردنی پەرتەوازەیی بووە لە نێوان کوردەکان و چاندنی تۆیی دوژمنداری لە نێوانیان، بەڵام خەڵکێکی زۆریش هاوسۆز بوون لەگەڵ بارودۆخی بارزانیەکان و یارمەتیان دەدان.

لە ساڵی ١٩٥٠ ژمارەیك لە پیاوە بارزانیەکان ئازادکران و لە ساڵی ١٩٥٣ رێگەیان پێدرا بگەرێنەوە بۆ بارزان جگە لەوانەی جێگەی مەترسی بوون وەکو شێخ ئەحمەد و نزیکەکانی تا ساڵی ١٩٥٨ رێگەیان پێنەدرا بگەرێنەوە.

هاوولاتیەکی بارزانی بەناوی تەها محەمەد عوسمان تەمەن ٨٤ سال خەڵکی گوندی کانیەلنج دەڵێت: باوکم لە شۆرش و راپەرینەکانی بارزان وەکو پێشمەرگەیەك خەباتی کردوە پاش ئەوەی لە ساڵی ١٩٤٥ ئاوارەی ئێران دەبێت بەشداری کۆماری مەهاباد دەکات و لە ساڵی ١٩٤٧ لە گەلی گادەر بە گوللەی هێزەکانی ئێرانی شەهید دەبێ و هەر لەوێ دەنێژرێت، من و برام و دایکم لەگەڵ شێخ ئەحمەد گەراینەوە بۆ کوردستان و دایکم لە ئۆردوگای تەلبەندی دیانا کۆچی دوایی کرد و من و برایەکم لە زیندانی موسڵ و کەرکوك بۆ ماوەی ٢ ساڵ زیندانی کراین.

ئەو هەموو تاوان و چەوسانەوەیە بەسەر بارزانیە گەراوەکان بۆ عێراق رووی دا لە لایەکی تر مەلا مستەفا بارزانی و هەڤاڵەکانی رێگایەکی سەخت و دژواریان بەرو سنوری عێراق و تورکیا بەرو روسیا کەوتنە رێگا و ٥٠٠ کیلو مەتریان بری لەم رێرەوە مێژووییە کە بە پەرینەوە لە رۆباری ئاراس ناسراوە لە سەرەتای رێگا بە هاورێکانی گوت ئیمە بەرەو چارەنووسێکی نادیار دەرۆین، نازانم لە برسان دەمرین یان گوللەی دوژمن دەمانپێکێ ،واتا مردن نزیکترین تێچوونە بەڵام خوا گەورەیە"...

ئەوان لە پاش پەرینەوە لە رووباری ئاراس چوونە ناو خاکی سۆڤییەت ، بارزانی برا بۆ شاری نەخجەوان لە کۆماری ئەرمەنستان و یاوەرەکانیشی لە ئۆردوگایەکی سەر ئاواڵەی ساکەدەشت دانران کە تەلی درکاویان بەدەور دا هاتبوو سەربازەکان پاسەوانیان لێ دەکردن و نەیاندەهێشت لە سنوری ئۆردوگاکە دوور بکەونەوە و رۆژانە یەکی نیو نان لەگەڵ قاپێك شۆربایان دەدانێ، بێ کەم و زیاد وەك دیلی شەر لەگەڵیان دەبزووتنەوە ، یەك بەیەك بە وردی لێیان دەکۆڵینەوە . بارزانیەکان نزیکەی ٤٠ رۆژ لەو ئۆردوگایە مانەوە پاشان گوزرانەوە بۆ کۆماری ئازەربایجان و بەسەر ناچەکانی ئاغدا ا لاچین ئایالوخ دابەشکران . بارزانی لە نامەیەکدا بۆ میر جەعفەر باقرۆف سکرتێری گشتی پارتی کۆمۆنیستی ئازەربایجان و بەرپرسی کاروباری گەلانی خۆر هەلات هاتنی خۆی و هاوکارانی بۆ یەکێتی سۆڤیەت روونکردوتەوە و تێبینی داخوازییەکانی خۆی پێشانداوە.

بارزانی له بەشێك له نامەكەی كە چەند لاپەرە لە خۆ دەگرێت باسی زۆلم و زۆرداری دژی گەلی كورد دەكات بەدەست ئێران و توركیا و عێراق كه له لایەن ئەمریكا و بریتانیا پشتیوانی دەكرێن. هەروەها گلەیی له كار بەدەستانی یەكێتی سۆڤیەت دەكات كە لێیان ناپێچنەوە نه له رابردوو و نه له ئێستاش كه ماوەی ئەو ٤٠ رۆژەی گەیشتونە سۆڤیەت و منیان له هاورێكانم جیا كردوتەوە دور خستوتەوە وەكو زیندانی له ژورێكدام.

بارزانی دەلێ ئەمانە نوێنەری گەلی كوردی تێكۆشەرن له پێناو ئازادی و دیموكراتیدا خەباتیان كردوە و قوربانیان داوە،هەروەها داوادەكات مەشقی سەربازی بە خۆی و هەڤاڵەكانی بكرێت و دەرفەتی خوێندنی زانستی و مێژوو و جوگرافیا و هەرچی بە كەڵك دێت فێر بكرێن.

له یەكێتی سۆڤیەت زۆرێك له بارزانیەكان لەگەڵ ئافرەتانی رووسی ژیانی خێزانیان پێك هێنا كه ژمارەیان زیاتر له ١٢٥ ئافرەت و ٢٢٥ منداڵ دەبوون کە لەگەڵ پیاوەكانیان هاتنەوە كوردستان و ژیانێكی پر له چەرمەسەریان گوزراند و چەندین جار بە شێوازی جۆراو جۆر له لایەن حكومەتی روسیا و عێراق ئازار دران.

ئەو ژن و منداڵانەی هاوسەرەكانیان بەرو یەكێتی سۆڤیەت رویشتن له كوردستانیش مابوونەوە له ماوەی ١١ ساڵ چاوەروانی چەندین جار دوچاری راگواستنی زۆرەملی بوون و له ئۆردووگاكان مەرگیان بە چاوی خۆیان دیت.

باسی سێیەم: روخاندن و راگواستن وكوشتار(١٩٦٠-١٩٧٤)

له كۆتایی ساڵی ١٩٦٠ عەبدلكریم قاسم رۆژنامە كوردییەكانی یەك لەدوای یەك قەدەغە كرد. بەرێوەبەرایەتی خوێندنی كوردی لە كار خرا، گەلێك كورد بەندكران،زۆر له كاربەدەستانی كورد بەتایبەتی لە سوپا وپۆلیس بۆ ناوچەعەرەبیەكان دورخرانەوە ، زۆریش كوژران وجموجۆلی پارتی دیموكراتی كوردستان بەری پێگیرا،چەندین چاوپێكەوتنی بارزانی و قاسم سودێكی نەگەیاند، قاسم سیاسەتی دژەكوردی گرتە بەر و ١٠٠٪ ی باجی لەسەر بەرهەمی كشتوكاڵی زیادكرد.

هەروەها پەنای بردە بەر خێلەكانی دەوروبەری بارزان و چەكی پێدان بۆ بەربەرەكانی دەڤەری بارزان و دەستی كرد بە گرتنی هەندێك له كادرەكانی پارتی دیموكراتی كوردستان و بەم هۆیەش گرژی كەوتە نیوانیان و له یاداشتنامەیەك له ١٩٦١\٧\٣١ داوای كار كردن بە بەندی سێی دەستووری كاتی بەزامنكردنی مافه رەواكانی گەلی كورد و جێبەجێكردنی پاكسازی و گەراندنەوەی كارمەندانی كورد بۆ شوێنەكانیان كرا.

له رۆژانی ٩-١٩٦١\٩\١١ هێزی ئاسمانی عێراق ناوچەی بارزان و هەندێك ناوچەی تری كوردستانی بۆمباران كرد و هێرشی سوپای عێراق بۆ سەر كوردستان دەستی پێكرد ،له رۆژانی ١٤ و١٦ و ١٨ ی ئەیلول جارێكی دیكە بارزان بۆدومان كرایەوە كە چەند رۆژێك داوی راگەیاندنی شۆرشی ئەیلول بوو، چوار باڵەفرِی جۆری مێگا ١٥ و١٧ گوندی رێزان و هاوینەهاواری ببانا له چیای شیرین بۆمباران كرد بۆ ماوەی حەوت رۆژ بەردەوام بوو تا ئەو رادەیە كە هیچ گوندێك له بارزان نەما لەم بۆمبارانە كوێرانە دەربازیان بێت.

عەبدولكریم قاسم ١٢٠ فرۆكەی جەنگی خستەگەرو زۆر درندانە دژی كورد وەستایەوە،هێزی ئاسمانی عێراق سەدان گوندی كاولكرد و گەلێك كوردیان كوشت.

له ١٩٦٣\٦\١٠هێزەکانی ئاسمانی وفرۆکە جەنگیەکان بە هەموو توانایەکەوە دژی پێشمەرگە و کوردستان و سیاسەتی خاك سوتاندنی بەکار هێنا و جیاوازییان لە نێوان چەکدار و بێ چەکەکان کە ژن و منداڵ و پیرەکان بوون نەدەکرد و رەچاوی هیچ رێکەوتننامەیەکی جیهانی تایبەت بە جەنگ و جارنامەی ماف مرۆڤ نەکرد.

ئەمەش بووە هۆکاری نارەزایەتی هێندێك لایەن و وولاتان لە وانەش مەنگۆلیا و رووسیا ،کە لە ١٩٦٣\٧\٢ مەنگۆلیا داوای لە سکرتێری گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان کرد مەسەلەی جینۆساید و قڕکردنی گەلی کورد بخاتە بەر چاوی هەژدەمین کۆبوونەوەی ئەنجومەنی نەتەوەیەکگرتووەکان ، هەر بۆیە عێراق پەیوەندی خۆی لەگەڵ مەنگۆلیا پچراند.

هەروەها وەزیری دەرەوەی رووسیا ئەندرێ کرۆمیکۆ لە ١٩٦٣\٧\٩ یاداشتێکی نارەزایی لە سەر بارودۆخی کوردەکان دایە باڵوێزی عێراق لە مۆسکۆ، لە ١٩٦٣\٧\١٠ رۆژنامەی پرڤدا یاداشتەکەی بڵاو کردەوە کە تیایدا تورکیا و سوریا و ئێران و عێراق بە ئاگا دێنێتەوە و هەرەشە لەو وولاتانە دەکات کە نەتەوەی کورد قڕ دەکەن.

لە ١٠ ی تەموزی ١٩٦٣ رادیۆی بەغدا ئینزاری دایە کورد، جەنگاوەر ئازدیخوازەکانی کوردی بە جوداخواز و سەر بە کۆمۆنیست و زایۆنیست ناو برد و هەرەشەی مردنی لە هەر یەکێك کرد کە پشتگیری بارزانی بکات و خەڵاتێکی ١٠٠ هەزار دیناری بۆ سەری بارزانی تەرخان کرابوو.

لە هاوین تاکو پاییزیش بارزان دەورە درابوو،باڵندەی لێ دەر نەدەچوو لە ئەرز و لە ئاسمان گولله تۆپ دەباری بە پێی قسەی ئەفسەرێکی عێراقی کە فەرماندەی شەرەکە بوو ٢٥٠ تۆپی زل بەردەوام و بێ پسانەوە دەڤەری بارازنیان دادەبێژێت.

لە ١٩٦٣\٩\٢٤ پارتی دیموکراتی کوردستان کە سەرکردایەتی شۆرشی ئەیلولی دەکرد یاداشتێکی پێشکەش بە نەتەوەیەکگرتووەکان و رێکخراوکانی نێودەڵەتی کرد تیایدا بە تێر و تەسەلی باسی بارودۆخی کوردستان کرابوو بۆ ئەوەی گوشار بخەنە سەر حکومەتی عێراق بۆ راگرتنی شەری قڕکردنی کورد، لەسەر ئەم یاداشتە لێژنەی بەرگری لە ماف مرۆڤ یاداشتەکەی بۆسکرتێری گشتی نەتەوەیەکگرتووەکان بەرز کردەوە و تیدا ئاگاداری کردەوە بەو نەهامەتیانەی بەسەر کورد هاتووە و هەوڵیدا بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێکی ئاشتیانە بۆ ئەم کێشەیە.

"شایانی باسە عێراق ئەندامبوو لە نەتەوەیەکگرتووەکان و جارنامەی ماف مرۆڤی پەسەند کردەبوو."

حاجی بالین شینۆ دەڵێت"لە ١٩٦٣ هەموومان ئاوارەی ناوچەی شێروان بووین و فرۆکە بە شێوەکی زۆر درندانە بەردەوام بۆردومانی دەکردین خاك و باغ وبیستان و مەروماڵات بەهۆی بۆردوومانەوە سوتێنران و لە ناو چوون، سەید مەلا حەسن ئێروانی و رەوشن مەلا فەقێ و چەند کەسیتر شەهید بوون و زۆریتریش بریندار بوون ،رەوشەن هەر لە نزیك گوندی کولەکا بە جلوبەرگەوە نێژرا، دواتر فرۆکەکان هەر بەمەش نەوەستان و تیزابیان بەسەر خەڵکەکدا باراند و چەند کەسێك گیانیان بەم تیزابە سوتا""...

لە پاییزی ١٩٦٣ هەردوو هێزی عێراق و سوری دەچنە ناوچەی بارزان و چەند خانوویەك دەسوتێنن.

هەر لەو ساڵە بۆ ماوەی شەش مانگ ٢١ کەس لەو ئافرەتە رووسیانەی هاوسەرگیریان لەگەڵ بارزانیەکان کردەبوو لە هەولێر زیندانی کران.

له ۱۹٦٤\۳\۲۳ رژێمی عەبدوسەلام عارف یاسایەکی بەناوی (مەدالیا بۆ لەناو بردنی جەردەکانی ژوورو) دەرکرد، و بەو کەسانە دەبخشرا کە ئەرکی لە نێوبردنی چەتەکان و خامۆشکردنی یاخیگەری دەستە خۆفرۆشەکان لە ئەستۆ دەگرن تا بتوانن خاکی ئازیزیان لە جوداخوازەکان و بەکرێگیراوانی ئیمپریالیزم پاکژکەن)، جگە لەو عارف لە تەلەفزیونی بەغدا رایگەیاند کورد لە رەچەلەکی عارەبن.

لە بەهاری ۱۹٦٥ لە ماوەی سێ رۆژدا مێرگەسۆر و دەوروبەری سێلکێ وچەند گوندێکی تر سوتێنران و کاول و وێرانکران . عەبدولرحمن عارف ئەوکاتە سەرۆکی سوپا بوو بە فەرمانی ژمارە ۲۷۸ لە ۱۹٦٥\٦\٦ فەرمانی دابوو بە:

1. هەموو ئەو کێڵگانەی لە ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەن دەبێت خاپوور بکرێن.
2. هەموو بەروبومی ئەو جوتیارانەی کە پەیوەندی بە پێشمەرگەوە دەکەن، دەبێت دەستی بەسەردا بگیرێت.

حکومەتی بەزاز بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان گەیاندنی دەرمانیان بۆ کوردستان قەدەغە کرد بوو تا چارەسەری پزیشکی لە توانیاندا نەبێت ،هەر بۆ ئەم مەبەستەش بە فەرمانی نهێنی سەرکردایەتی هیزی مەیدانی عەمەلیاتی جەنگی بە ژمارە ۱۰٦۰ لە ۱۹٦٥\۸\۱۷ دەرکرد کە فەرمانی قەدەغەکردنی دەرمان بردن بۆ گوندەکانی کوردستان."

هەر لەوە سەردەمە بارزانی لە ۱۹٦٦\۱\۱ بیرخەرەوەیەکی دا بە نەتەوەیەکگرتووەکان و باسی سیاسەتی خاك سوتاندنی کوردستانی کردوەو داوای کردوە لێژنەیەك بنێرن بۆ ناوچەکانی شەر تا بە چاوی خۆیان ئەو رەفتارە نامرۆڤانەی عێراق ببینن.

لە ۱۹٦٦\۱\۱٦ لە یاداشتنامەی فرۆکەوانێکدا کە فرۆکەی ئیلیۆشن ی ژمارە ٤۳۳ بوو لەلایەن هێزی پێشمەرگە بە تۆپی فرۆکە شکێن خرایە خوارەوە ، نووسرا بوو کە تەنیا خۆی ٤٥ گوندی کوردی خاپوور کردوە.

هەر لە ساڵی ۱۹٦٦ رژێمی عارف و بەزاز گازی کوشندەیان دژی کورد بەکار هێنا،ئەوەش دژایەتی و ئیدانەکردنی توندی دژی رژێمی عارف دروست کرد بۆ نمونە لە ۱۹٦٦\۳\۱۸ سکرتاریەتی یەکێتی قوتابیانی جیهان لە پراگ رژێمی عارفی بەتوندی تاوانبار کرد.

هێرشەکان بەردەوامی هەبوو لە ۱۹٦۹\۸\۱٦ ئەمجارەیان زۆر دڕندانەتر رژێمی بەعس کەوتە بۆردومانکردنی کوردستان لە وانەش گوندی دەکان و دەوروبەری، خەڵکەکە بە ژن و منداڵ ئاوارەی ئەشکەوتێکی نزیك گوندەکە بوون ،بەهۆی بۆردوومانی سەختی ئەشکەوتەکە و سوتانی دەرگای ئەشکەوتەکە ئاگر فرێدرایە نێو ئەشکەوتەکە، کە بە هۆیەوە ٦۷ منداڵ و ئافرەت و پیر و گەنج لە نێو ئەشکەوتەکە سوتێنران، کە ژمارەیەکی زۆریان خەڵکی سەفتێ و بەنانی بوون کە ئاوارەی ئەو ناوچەیە ببوون. لە دوای ۱٤ رۆژ تەرمەکانیان لە ناو ئەشکەوتەکە دۆزرانەوە و بە کۆمەڵ بە بێ کفن خرانە ناو سێ گۆری بەکۆمەڵی گەورەدا."

لە ۱۹۷۱\۹\۲۹ حکومەت بە رێگای پۆلێك لە مامۆستای ئایینی هەوڵی تیرۆرکردنی مەلا مستەفا بارزانی دەدەن کە سەری نەگرت و لە ئاکامدا ۹ مەلا و ۲ شوفێریان کوژران و و دوو پێشمەرگە کە یەکێکیان چاپچی بوو شەهید بوو و چواردەی تریش بریندار بوون، هەواڵەکەش لە بارەی سەرنەکەوتنی تیرۆری بارزانی لە رۆژنامەی میدل ئیست مۆنیتۆر لە واشنتن لە ۱۹۷۱\۱۰\۱٥بڵاو کرایەوە .

باسی چوارەم: راگواستن وکۆچپێکردنی زۆرەملی و جینۆساید(۱۹۷٥-۱۹۹۱)

لەساڵی١٩٧٤رژێمی بەعسی عێراق بەهەموو هێزو توانای خۆی هەڵیکوتای سەرکوردستان وئەنجامدانی تاوانی جۆراجۆر هەرلەگرتن وکوشت وبڕی خەڵکی سڤیلی ناوچەکەو لیدانیان بەتۆپ وتەیارە، بەتایبەتی لەچۆمان و پردی گەڵا لەو قەسری ودیلمان هەروەها لە ٢٤\٤\١٩٧٤ گەڵپەی ئاگری لەشاری قەڵادزێ هەڵگیرساندو بەبۆمبی ناپاڵم هیرشیکردە سەر ئەمشارەو زانکویەکەی خەڵتانی خوینکردو لە ئەنجام ١٦٣ هاووڵاتی شەهید بوون، و بە دەیانکەسی تر بریندار بوون، ئەمانەو بەدەیان تاوانی ترو گەمارۆدانی پێشمەرگە و خیانەتکردنی ئاشکرای ئەمریکاو شای ئێران بووە هۆکاری راودونان و بۆمباران و روخاندن و راپێچ کردنی خەڵك و هۆی کۆچپێکردنی زۆرەملی زیاتر لە٢٠٠٠٠ کەس لەخێزانی کورد بۆناوچە سنووریەکانی وڵاتی ئێران لەبەهاری ١٩٧٤، پاش ئەم تاوانە رژیم بەبڕوبیانووی دروستکردنی پشتینەی ئەمنی لەناوچە سنورییەکانی ئیران وتورکیا لەپرۆسەیەکی سەربازی هەستا بەسوتاندن ویران وخاپۆرکردنی خانووبەرەو رەزوباغ ووشك کردنی کانیاوەکان لەگوندو شارو شارۆچکەکانی ئەم ناوچانە.

رێکەوتن نامەیشوومی جەزائیر لەساڵی١٩٧٥ لەنیوان محمد رەزای پەهلەوی شای ئێران وسەدام حوسێن جێگری سەرۆکی عیراق لەژێرچاودێری جەزائیر بەئامادەبوونی هۆاری بۆمدین سەرۆکی جەزائیر ئیمزاکرا، کەبووەهۆی نسکۆی شۆڕشی ئەیلول.

لە دوای نسکۆ خەڵکێکی زۆرو بەشێك لە بارزانیەکان ئاوارەی وڵاتی ئێران بوون و بەشەکەی تر لە گوندەکانیان مانەوە و قۆناغێکی تری راگۆاستنی بارزانیەکان دەستی پێکرد و دەیان هەزار لە خەڵکی کوردستان و گوندنیشینەکانی دەڤەری بارزان لە ماڵ و حاڵیان دەرکران و بە زۆر بۆ بیابانە رووتەکانی باشووری عێراق راگوێزران کە بە مەترسیدارترین قۆناغی راگواستنی بارزانیەکان وتەنانەت بە قۆناغی راگوستنی کوردیش ئەژمار دەکرێت.

لەم قۆناغە دەیان هەزار لە خەڵکی گوند نیشینی دەڤەری بارزان لە ماڵەکانیان راپێچ کران و بە زۆر بۆ ناوچەرووتەکانی بیابانی باشووری عێراق رایانگواستن کە خەڵکی ٧٦ گوندی ناوچەی بارزان بوون و هەر سێ عەشیرەتی(بەرۆژی و نزاری و هەرکی بنەجێ و هەندێك لە گوندەکانی مزووری و شێروانی) گرتەوە.

تاکو ساڵی ١٩٧٦ ژمارەی راگوێزراوان بۆ باشووری عێراق بە ٣٠٠٠٠٠ سێ سەد هەزار کەس مەزندە کراوە، بەسەدان ئافرەت ومنداڵ وپیرو پەککەوتە بۆناوەڕاست وخوارووی عێراق راگوێزران لەشاری دیوانییە نیشتەجێکران و واتریش بەسەرگوندو ناحیەو ئۆردوگاکاندا بەشکران وەك ناحیەی شافعیە گوندی جحێش، مەرجوجەو ئۆردوگای خەیریی وچەند ئۆردوگایەکی تر..

لە دوای ئەوەی حکومەتی عێراق بریار گەراندنەوەی کوردەکانی دا کە بۆ ناوچە کوردنیشینەکان بگەرێنەوە بەڵام رێگەی بە گەرانەوەی بارزانیەکان نەدا و محکومی کردن کە هەر لە خوارووی عێراق بمینێنەوە.

لەکاتی راگواستنی بە زۆرەملی کوردەکان هەندێکیان لەرێگا گیانیان لەدەستدا، هەموو جۆرە یارمەتی دانێك بۆیان قەدەغەکراو بوو ئەو کەسانەی هاوکاری راگوێزراوە کوردەکانیان کردەبا و خوراکیان داونەتێ وکاریان بۆ دەستەبەر کردن یا بەرگریان لێ کردن لە هەر پلە و پایەك لە کارەکانیان دور خرانەوە ، سزادران و زیندانی کران ، بە پێی بەڵگەنامە و ووتەی شایدحالەکان ئەو راگوێزراوانەی فەرمانبەر و پلەدار بوون لە کارەکانیان یا دور خرانەوە یا پلەکانیان دابەزێندرا.

یەکێك لە شاید حاڵەکان بە ناوی "سامیە شەمزین سەیدو " دەڵێت" ١٩٧٥\١١\٢٥ سێ فرۆکەی کۆپتەر لەسەر لوتکەی گۆڤەند بەدیار کەوتن ،یەکێکیان بەرو گوندی ئەرگوش و ئەوانیتر بەرو گوندی درێ و نیشتنەوە سەربازەکانی رژێم دابەزین و گەمارۆی گوندیان دا ،شەوی بەسەر داهات هەموو پیاوەکان قۆلبەستکران لە ناو بینای قوتابخانە و ئەوشەوە نیومەتر بفر باری بوو. ئەو رۆژە هەندێك کەس بە هۆی هەڵکەوتەی جوگرافی توانیان خۆیان دەربازی تورکیا بکەن ،بۆ بەیانی بە بێ ئەوە یەك شت لەگەڵ خۆمان هەڵگرین تەنانەت یەك ژم خواردن سواری فرۆکەیان کردین بۆ مێرگەسۆر ئیوارەی هەمان رۆژ سواری ئیڤای سەربازیان کردین بۆ دەشتی هەولێر و بەیانی گەیشتینە هەولێر تا ئیوارە ماینەوە بەڵام نەمانزانی هەولێرە ،نزیك سەربازگەیەك بە بێ خواردن و خواردنەوە ،ئیوارە لۆریەکیان هینا سواری بووین نازانم بەرو کوێ بەڵام دەزانم دوو شەوو دوو رۆژی پێ چوو تاگەیشتینە ئەو شوێنە کە جەحیش بوو لە دیوانییە، ئەو دەڵێت باش بە بیرم دێت کاتژمێر ٩ بەیانی بوو یەکم کاروانی ئیمە گەیشتە ئەوێ دیتمان پرە لە بارزانی کە چەندرۆژ پێش ئیمە گەیشتە بوون ،کاتێك چاومان بە جەمەدانی سور کەوت کەمێك ئارام بووینەوە بەڵام لەگەڵ مانەوەمان لەم بیابانە کارەسات و مەینەتی لەرادەبەدەر دەستی پێکرد، رۆژانە خەڵکمان لێ دەمرد ". ئەوەش بەهۆی باری نالەباری ژیانیان و نەگونجانیان لەگەڵ سروشتی ئەم ناوچانە رۆژانە٦تـــا٨کەسیان لێدەمرد، زۆربەی شاهید حالەکان لەم راگوستنەدا لە گێرانەوەی بەسەرهاتەکانیان باسیان کردوە لە زۆربەی ئۆردووگاکان سکچوون و رشانەوە بە هۆی خواردن و خواردنەوەی پیس و ژینگەی بیابانی لە ناو خێزانەکان دەستی پێکرد کە خەڵکێکی زۆر رۆژانە بەهۆی دەمردن.

هەروەها رژێم زۆر بەئاشکرا لەو شوێنانەی راگوێزراوانی تیدا نیشتەجێ کرابوون نووسیبووی دارالفنا یانی شوێنی لەناو چوون و مردن .

جارێکیتر دوای ٣ ساڵ لە ساڵی ١٩٧٨ دانیشتوانی قەزای مێرگەسۆر کە ٧٤ گوند لە ناحیەی شێروان مەزن و گوندەکانی هەر سێ عەشیرەتی (مزۆری و شێروانی و گەردی) بوون، هەروەها ٢٦ گوندی ناحیەی پیران بۆ ئۆردووگا زۆرەملێیەکانی حەریر،دیانە، گۆرەتوو و دەوروبەری شاری هەولێر وەك بەحرکە، پیرزین، کەسنەزان، عەسریە و ... راگوێزران و گوندەکان بەتەواوی لەگەڵ زەوی تەخت کران و کانی سەرچاوە ئاوییەکان تەقێنرانەوە و ووشك کران و رز و باغ و بیستان لەم دەڤەر سوتینران.

لە ساڵی ١٩٨٠ دوای ٥ ساڵ رژێم کەوتە دانانی نەخشەو پیلانێکی تر ئەویش لەرێگەی رێگەپێدانیان بۆگەڕانەوەی راگوێزراوەکان لە باشووری عێراق بۆکوردستان بەمەرجێك نەگەڕێنەوە بۆسەرزێدی باب و باپیرانیان سوپای عێراق بە ئۆتۆمۆبێلی بار هەڵگری ئیڤا جارێکیتر ئەوانی لە ئۆردووگای بیابانەوە گواستەوە بۆ کۆمەڵگای زۆرەملی قۆشتەپە لە باشووری هەولێر لە بن خێمە نیشتەجێکران. پاشان دەستیان کرد بە دروستکردنی ئۆردووگای قودس و قادسیە و بەر لەوەی خانووەکان تەواو بێت رێگەیان پێدرا بچنە ناو خانووەکان.

رژێم ئۆردووگا زۆرەملێیەکانی لە لایەك بۆ کۆنترولّ و چاودێری و دەست بەسەر داگرتن و هەروەها بۆ لەناو بردنی خێرا بەکاری دەهێنا لە لایەکی تریش بۆمردنێکی لەسەرخۆو تێکدانی باری کەسایەتییان و دور خستنەوەیان لە داب و نەریتی رەسەن و لە ناو بردنی کلتوری کوردەواری.

لەرۆژی ١٩٨٠\٩\٢٤ فرۆکەکان بۆردوومانی کۆمەڵگای قودسیان کرد و لە ئەنجام ١٧ کەس لە ئافرەت و منداڵ و پیر و گەنج شەهیدکران و نزیکەی ٥٠ کەس بریندار بوون حکومەتی عێراق رایگەند ئێران بۆردوومانی کردوە و بە پێچەوانەش ئێران رەتی کردوە و لەو میانەش ئەوەی بوون بە قوربانی بارزانیەکان بوون.

لە ١٩٨٢\١\١ ناحیەی شێروان مەزن و گوندەکانی کلکەمۆ لە ناوچەی بارزان بۆ ئۆردووگای سێبیران لە نزیك شاری هەولێر راگوێزران.

بەم شێوەیە بارزانیەکان لە ساڵی ١٩٠٧ تاکو ١٩٨٣دوای زیاتر لە ٦٠ ساڵ لە شۆرش و بەرخودان وماڵ وێرانی و کوشتار و راگواستن بە دەست حکومەتە یەك لە دوای یەکەکان لە ئۆردووگاکان و کۆمەڵگا زۆرەملێیەکان کۆ کرانەوە لەژێرچاودێری توندی دەزگاکانی ئەمن وئیستیخبارات بوون ولە باروذۆخێکی ناهەموارژیانیاندەگوزەراند، بەڵام ئەمجارە رژێمی بەعس بەدوای بیانویەك دەگەرا بۆ ئەوەی بە یەکجاری رەچەلەکی بارزانیەکان لە ناو ببات .

لە ساڵی ١٩٨٣بەبیانووی (شەڕی حاجی ئۆمەران–گردەمەند)ی (ئێرانوعێراق) تێوەگلانی پارتی لەمشەڕە بەخیانەتی گەورەی بارزانییەکان لەلایەن دەسەلاتدارانی ئەوکاتەی بەغدا بەتایبەتی سەدام حوسێن لەقەڵەمدرابوو، لەرۆژنامەی هاوکاری ژمارە٧٠٤لە١٩٨٣\٩\١٥داسەدام لەدیداری لەگەڵ جەماوەری هەولێردەڵێت"ئەوەی خیانەت لەنیشتمان بکات ژیانی لەگەڵ ئیمە نیەو رەگی چەپەڵی لەبن دەردەهینین"رژیم ئەو جارەش وەك جارانی تر بە مەبەستی تۆڵە سەندنەوە، زنجیرە پەلامارێك لە بەغدا تا هەولێر لە ٧\٢٦ و٧\٣١ و ٨\١٠ و ١٩٨٣\١٠\١ بەپێی بەڵگەنامەکان "جینۆسایدکردنی بارزانییەکانی" بە شێوەیەکی چروپرتر لە جاران دەست پێ کرد بەم شێوەی خوارەوە:

١.دەسگیرکردنی صابر مستەفا محمد عبدالسلام بارزانی و (22) کەس لەهەڤاڵانی لە 1983\7\26 لە بەغدا و بریاری حوکمی لەسیدارەدان ودەستبەسەردا گرتنی سەروەت وسامانیان بەنووسراوێك لەسەروکایەتی (دادگایشورش) بەژمارە 1446\ج\1983 لە 1983\8\30دەرچووە بۆسەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار، کەبریاری گرتنیان لەلایەن دادەوەری لێکۆلینەوە سەربە بەرێوەبەرایەتی ئەمنی بەغدادراوە.

هۆکاری گرتنیان بەمادەی 175و159و162\2–49و50و53 لەق. ع لەداوایەك بەژمارە1\83 لە 26\7\ 1983لەشی کراوەتەوە کەلەلایەن سیخۆرێك پێیاندراوە.

ئەم راپۆرتە باس لەشەری حاجی عمران، گردەمەندو بەشداری پارتی لەوشەرەدا دەکات لەناوەروکی راپۆرتەکەدادەلێت":موتەهەم صابر مستەفا محمد عبدالسلام بارزانی لەگەڵ کۆمەلێك لەتێکدەران کەسەر بەمسعودو ادریس بارزانین، زانیاری ناوخۆی سەرکردایەتییان داوەتە تێکدەران بەتایبەتی لەسەر ئەوجێگایانەی ستراتیژی وگرنگن و ئامادەکاری وهاوکارییان لەبەغداو هەولێر لەگەڵتێك دەرانکردووە بۆهێرشکردنە سەرهێزەکان لەکەرتی باکوور لەحاجی عمران لەرێگای مسعودوادریس."

هەروەها ئەوانی بەهەلگرتنی چەك بەرامبەر بەهێزەکانی چەکداری عێراق بەمەبەستی هاوکاری هێزەکانی ئێران بۆگرتنی ناوچەی حاجی عمران تۆمەتبارکردووەو بەبەکرێگرتەی ئێران ناوزەدیکردون.

ئەوەی شایانی باسە دادگای شورش بەنووسراوی ژمار(1446\ج\1983) لە (1983\8\30)بەسەروکایەتی عەواد بەندرو ئەندامێتی عەقید مافپەروەر داود سلمان شهاب وموقەدەم مافپەرەور تارق هادیش بەستراوە، بەپشت بەستن

بەفەرمانی سەروک کۆمار ژمارە(23\1287 لە 20\8\1983) بەم مادانە(175و159و162و\2\49و50و53) لەق. ع تۆمەتبارکراوەن حوکمی لەسیدارەدانیان بەسەرداسەپاندوون. ئەمەش ناوەکانیانە:

1.صابر مستەفا محمدعبدالسلام بارزانی 2.عوسمان احمد محمدعبدالسلام بارزانی 3.عبدالباری سلیمان عبدالسالم بارزانی 4.سبحان اسماعیل عبدالسلام بارزانی 5. نورالدین محمد صدیق محمد بارزانی 6.عیماد عوسمان احمدبارزانی 7. نزیر احم دمحمد بارزانی 8.بیداد لقمان مستەفا بارزانی 9. نوزاد لقمان مستە فابارزانی 10.ئازاد لقمان مستەفا بارزانی 11. صلاح لقمان مستەفا بارزانی 12.اسماعیل فقیعولابارزانی 13.زبیر عبداللەسلیم بارزانی 14.دلدار علی محمد بارزانی 15.حکیم سعید حسن بارزانی 16.علی عمر احمد بارزانی 17.رمزی عبدالله سلیم بارزانی 18.رجب اسماعیل حسن بارزانی 19.قادر نعمان جهور بارزانی 20.مجید عبداللەسلیم بارزانی 21.حسین زیابدر بارزانی 22.اسماعیلم ستەفا محمو دبارزانی 23.امین عوسمان همیره بارزانی.

د. کەمال مەزهەر لەم بارەیەوە دەلێت "یەکێك لە هاوڕێ نزیکەکانم لە یەکێتی سۆڤیەت یەکێك لە برازانیەکان بە ناوی "حۆسێن فەقێ ئەحمەد بارزانی" بوو،هاوڕێیەکی زۆر نزیکم بوو کە گەراینەوە لە بەغدا دراوسێ بووین،پەیوەندی نزیکمان هەبوو ،لە کاتیك شالاوی کۆمەڵکوژی بارزانیەکان دەستی پێ کرد ئەو لە بەغدا بوو و دوو منداڵی هەبوو لەگەڵ ژنەکەی بە ناوی ناتاشا ،رۆژێك ناتاشا بە گریانەوە خۆی بە ماڵی ئیمەدا کرد و گوتی حۆسێن چووتە دەرەوە و نەگەراوەتەوە دیارە گیراوە ، لنیش گوتم باشترین چارەسەر ئەوەیە تۆ نامەیەك بە رووسی بنوسی و بنێرین بۆ د.فازڵ براك ئەو کات بەرێوەبەری ئاسایشی گشتی بوو ،گوتم نامەیەکی پر هەستی بۆ دەنووسین تا لە رێگەی ئەوەوە شتێك بزانین.

نامەکەمان نووسی و ناردمان بۆ فازڵ براك پاش دوو رۆژ تەلەفۆنیان کرد و ناردیان بە شوێن ناتاشادا ئیمە زۆر دڵمان خۆش بوو، ناتاشا زۆر شادمان بوو بە دڵخۆشیەوە رویشت و چاوەروان بوو لەگەڵ خۆی بیهێنێتەوە، منیش لە دڵەڕاوکیدا بووم ،کاتێك ناتاشا گەرایەوە بینیم دەگریا و فرمێسك بە چاویدا دەهاتە خوارێ و نەیتوانی بەدەم پێم بڵێ و بە دەست ئاماژەی بۆ کردم کە کوژراوە ..

٢.بەڵگەنامەی بریاری حوکمی لەسیدارەدان ودەستبەسەرداگرتنی سەروەت وسامانیش مساللەخالد خدر بارزانی وپەنجا کەس لەهەڤاڵانی بەنووسراوێك لەسەرۆکایەتی دادگایش بەژمارە (3864 لە 12\11\1983) دەرچووە بۆسەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار، کەبریاری گرتنیان لەلایەن دادەوەری لێکۆلینەوە سەربە بەرێوەبەرایەتی ئەمنی بەغدا /ش31 دراوەبەنوسراوی ژمارە(8\83 لە 11\8\1983).(

هۆکاری گرتنیان بەمادەی(175و159و162\2–49و50و53)لەق.ع لەداوایەك بەژمارە 1610/ج/1983 لەسەرش مساللەخالد خدر بارزانی و هەڤاڵانی شیکراوەتەوە کەلەلایەن سیخۆرێك پێیاندراوە، داواکە بەنووسراوی ژمارە 1434/23 لە 27\9\1983 بۆدادگای باڵایش و رشنێردراوەو لە 10/11/ 1983 حوکمی لەسیدارەدانیان بۆدەرچووە.

ئەم راپۆرتەش هەروەك راپۆرتەکانی پێشۆباس لەشەری حاجی عمران –گردەمەندو بەشداری پارتی لەمشەرەدەکات، لەناوەرۆکی راپۆرتەکەدا دەلێت"تۆمەتبار" شمس الله خالد خدر بارزانی کەسەر بەمسعود بارزانی ومحمد خالیدبارزانیە بەهاوکاری لەگەڵ ئەوکەسانەی ناویان لەخوارەوە هاتووەو ئامادەکاری وهاوکارییان لەگەڵ تێکدەران وهێزەکانی ئێراندا

کردوە زانیاری عسکری وستراتیژیان ناردوە، هەروەها ڕێنمایی کردنی بەرپرسانی عسکری ئیرانی لەناوچەکەدا بۆئەنجامدانی کاریتێکدەرانە دژی هێزەکانی چەکداری عێراق پیش هجومکردنی هێزەکانی ئێران لەکەرتی باکوورو گرتنی ناوچەی حاجی عمران تۆمەتبارکراوەن و بەبەکرێگرتەی ئیران ناوزەدیکردوون، ئەوەی شایانی باسە دادگایش ورش لە1983/11/10 بەسەروکایەتی عەواد بەندەر بەستراوەو بەم ماددانە 175و159و162و\2\49و50و53 لەق.ع تۆمەتبارکراوەن وحوکمی لەسیدارەدانیان بەسەردا سەپاندوون وبەنووسراوی ژمار(3864) لە1983/11/12 سەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆماریان لیٛئاگادارکردۆتەوە. ئەمەش ناوەکانیانە:

. 1شمس الله خالد خدر بارزانی 2.سلیمان مفردی خانو 3.احمد حمود مستەفا 4.صوفی سیفالدین وستا 5. سعید محمد محمدامین 6.یوسف زبیر حاجی 7.حدو جلو فقی 8.حاتم جیجو حاتم 9. حسن حسین حسن 10. تەها محمد ابراهیم11.فریق میران مح12. نعمان حسین یاسین 13.یاسین حسین یاسین 14.حسکو رشید نبی 15.تەلعەت سعید عمر 16.رەمەزان عبدالله یاسین 17.وجدی مستەفا ناوخۆش 18.مستەفاحسین سالح 19.حسین محمد احمد 20.اسعد حسن عبدالله 21.سلیمان ابابکر احمد 22 .جادر محمد حسین 23.عبدالرحمن محمد حسن 24.احمد سعید حسن 25.مستەفا باجو مستەفا 26.عزیز سالح سلیم 27.حکیم زادە محمد 28.زکری جلو مالی 29.باجو حسین ملکو30غفور احمد محمود 31.محمد علی عباس 32.خدر مولود سالح 33.سعید اخدل شیخ عمر 34.عبدالعزیز حجی عبدالله 35.صبری رەمەزان حسن 36.ویسیو سفرە مەزان 37.میرخان محمد مرزا38.نادر حبیب حسن 39.فقو خوجە ناصر40.قرتاس سالح حسین41.حسن حاجی ابراهیم قادر 42.جمیل عبدالله فارس 43.اسماعیل سلیمان الیاس 44.یونس حسن یونس 45.بحری محمد ملکو 46.زلفو احمد جوهر 47.شهاب زادە محمود 48.صوفی درویش محمد 49.شهاب احمد جوهر 50.بیرو حمد ابراهیم 51.جوهر حدو حاجی.

٣.بەڵگەنامەی بریاری حوکمی لەسیدارەدان ودەست بەسەرداگرتنی سەروەت وسامانی خورشید رشید سلمان بارزانی وهەڤاڵانی هەروەها ملاسعید حسن بارزانی وهەڤاڵانی بەنووسراوێك لەسەروکایەتی (دادگای شورش) بەژمارە4066 لە 1983\11\24 دەرچووە بۆسەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار، کەبریاری گرتنیان لەلایەن دادەوەری لێکۆلینەوە سەربەبەڕێوەبەرایەتی ئەمنی بەغدا/ش31 دراوە بەنوسراوی ژمارە 15\83 لە 1\8\1983.

هۆکاری گرتنیان بەمادەی 175و159و162\2-49و50و53 لەق.ع لەدوو داواکە بەژمارە 1775/ج/1983 لەسەر خورشید رشید سلمان بارزانی وهەڤاڵانی و داوای دووەم بەژمارە 1609/ج/1983 لەسەر ملاسعید حسن بارزانی وهەڤاڵانی شیکراوەتەوە کەلەلایەن سیخۆرێك پێیاندراوە، داواکان بەدوونووسراو یەکەمیان بەژمارە 1563/23 لە 1983/10/19 دووەمیان بەنووسراوی ژمارە 1433/23 لە 27/ 1983/9 بۆدادگای باڵای شورش نێردراوەن بەلام هەموویان لە 22/11/ 1983 حوکمی لەسیدارەدانیان بۆدەرچووە.

ئەم راپۆرتەش هەرباس لەشەری حاجیعمران –گردەمەندو بەشداری پارتی لەمشەرەدەکات، لەناوەرۆکی راپۆرتەکەدا دەلێت"مۆتەهەم حسن محمد شیرۆ لەگەڵ کۆمەلێك لەتێکدەران کەناویان لەخوارەوەهاتووە سەربە مسعود بارزانی زانیاری عسکری وستراتیژیان ناردوەو ئامادەکاری وهاوکارییان لەگەڵ تێکدەران وهێزەکانی ئێراندا کردوە، هەروەها ڕێنمایی کردنی بەرپرسانی عسکری ئیرانی لەناوچەکەداو ئەنجامدانی کاری تێکدەرانە دژی هێزەکانی چەکداری عێراق

پیش هجومکردنی هێزەکانی ئێران لەکەرتی باکوور بۆگرتنی ناوچەی حاجی عمران تۆمەتبارکراوەن و بەکرێگرتەی ئیران ناوزەدی کردوون، ئەوەی شایانی باسە دادگای شورش لە 1983/11/22 بەسەروکایەتی عەواد بەندەر بەستراوەو بەم ماددانە 175و159و162و\2\49و50و53 لەق.ع تۆمەتبارکراوەن وحوکمی لەسیدارەدانیان بەسەردا سەپاندوون وبەنووسراوی ژمار(4066) لە (1983/11/24 سەرۆکایەتی دیوانی سەرۆکایەتی کۆماریان لیٚئاگادارکردۆتەوە. ئەمەش ناوەکانیانە:

.1خورشید رشید سلمان 2.احمد حدو محمد 3. یاور علی محمد4.یوسف فرخو محمد 5. حسین عمر حسین 6.محمود فقی محمد حسین 7. حسین ملاحبیب عبدالرحمن 8.عیسی محمد حسن 9. جهور یونس ابراهیم 10.جزیر ئیبراییم محمد 11. محمد ابراهیم محمد 12.نعمان شریف شمیرن 13.عزیز فقی سعید 14.خلیل تاهیر عبدالله.15.نیاز عزیز عبدالله 16. حاجی عمر عبدالله17.عوسمان حسن عوسمان 18.عزیز ملاعبدالله فقی 19.ابراهیم عوسمان حاجی 20.علی قاسم علی 21.نزمی محمد محمدامین 22. محمد تاهیر حجی ابراهیم23.عمر احمد عمر 24.حسن خالد ملا 25.عیسی حسن شریف 26.حسین عبدالحمن حسین 27.تەها محمد یوسف 28. حسین محمد یوسف 29. ایوب محمد عیسی 30.مولود جوج مولود 31.محمد قرتاس سالح 32. شیخ عمر باپیر 33.خوشوی داود محمد 34.شاکر خالد سالح 35.عمر حدو محمد 36.تاهیر عبدالرحمن علی 37.حسین محمد حسین 38.عزیز ابراهیم شێخو 39.سلیمان سەبری عیسی 40.عمر تاهیر عمر 41.حسین فقی محمد حسین 42.نزهت شریف عمر 43.مموسەبری عیسی 44.فریق ملکو تاهیر 45.حدو محمد احمد 46.فرات ابراهیم باپیر 47.عبدالله ابوبکر فتحالله 48.حسن محمد شیرو 49.درویش عمر یاسین 50.تمر محمود قرتاس 51.عبدالواحد عمر سعید.

٤.بەپێی بەڵگەنامە فەرمییەکانی رژێمی بەعس لەکۆتاییەکانی تەمووزو سەرەتای ئابی ساڵی 1983 دا هێزێکی گەورەو بەشێوەیەکی زۆرنهێنی پێك هێنراو کەپێکهاتبوو لەهێزەکانی فەرمانگەی ئەمنی هەولێرو بنکەی فەرمانگەی ئەمنی حوکمی زاتیو فەوجەکانی تەواری و هێزەکانی حەرەس جمهوریی بەشێوەیەکی زۆر نهێنی هەستان گەمارۆدانی ئەوکۆمەڵگا زۆرەملێیانەی کەبارزانییەکان تێیدا نیشتەجێبوون دواتر دەسگیرکردنیان بەسێ قۆناغ:

قۆناغی یەکەم:31\7\1983کۆکردنەوەی بارزانییەکانی دانیشتووی قۆشتەپە لەدووکۆمەڵگای زۆرملێی قودس وقادسیە لەدەوروبەری پارێزگای هەولێر.

قۆناغی دووەم:10\8\1983 کۆکردنەوەی بارزانییەکانی دانیشتووی کۆمەڵگای حەریرکەسەربەقەزای شەقڵاوە وکۆمەڵگای دیانا سەربەناوچەی ڕەواندزو کۆمەڵگای بەحرکە سەربەپارێزگای هەولێرو لادێکانی مێرگەسوور سەربەناوچەی زێبار.

قۆناغی سێیەم: ١٠\١\١٩٨٣جارێکی تر بە شێوەیەك چروپڕ ماڵ بە ماڵی ئۆردووگاکانیان پشکنی و ئەوەی لە جارەکانی تر دەربازیان ببوو ئەوجارە دەستگیر کران.

ئەوەی زیاتر ئەم ڕاستییانە دەسەلمێنێت نووسراوێکی ڕەسمی بەڕێوەبەری ئەمنی گشتییە بەژمارە 84 لەڕێکەوتی 1989/3/29 کەناردوویەتی بۆسکرتێری سەرۆکایەتی کۆمارو تیایدا تەئکید لەوە دەکاتەوە" کەلەبەیانی ڕۆژی 1\8\1983 دا لەسەرداوای بەڕێوەبەری ئەمنی گشتی (د.فازلبراك) هێزێکی سەربازی سەربەحەرەس جمهوری

کۆمەڵگەکانی "قدس، قادسیە لە قوشتەپە" کەبۆخێزانە بارزانییەکان دروستکرابوو گەمارۆ دراوە و دەستگیراوە بەسەرهەموو ئەوپیاوە بارزانییانەی تەمەنییان لە 15 پازدەساڵ بەرەوژوور بووەو بەسەیارەی گەورەوە گواستراونەتەوە بۆبەغداد."

لەنووسراوەکەدا هاتووە" لەکۆمەڵگەی حەریر 403 کەس لەعەشیرەتی بارزانییەکان کەشیروانیو مزورییین لە بەرئەوەی پەیوەندییان بەهێزەکانی پێشمەرگەوە هەبووەو تاوانییان بۆرێکخراوەو حوکمی ئیعدامیان لەسەرجێبەجێ کراوە، بەهەمانشیوەش لەکۆمەڵگاکانی دیاناو بحرکەو لادێکانی مێرگەسوور بارزانییەکان دەستبەسەرکراون و رەوانەی بەندیخانەی ئەبوغریب کراوەن وتەسلیم بەهێزێك کراون کەلەکارمەندانی بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی گشتیو بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی بەغداد پێکهێنرابوونو لەسەرفەرمانی بەڕێوەبەری ئەمنی گشتی 16 تاوانی جیاجیا بۆ 667 کەسیان ڕێکخراوەو ڕەوانەی دادگای شۆرش کراون لەوێ حوکمی ئیعدامیان بەسەردا سەپێندراوەو ئەوانەی ترکە 2225 کەس دەبن نەتوانراوە تاوانیان بخرێتەپاڵ، پاش دەستبەسەرداگرتنییان وگواستنەوەیان لەسەرەتای مانگی ئابدا ڕەوانەی ناوچەی (بوصەیە) ی سەربەپارێزگای موسەنا کراونو لەنووسراوەکەدا هاتووە کەحوکمی گەلیان لەسەرجێبەجێ کراوە، واتە ئیعدام کراون، لەهەمان نووسراودا ئاماژە کراوە لەدوای ئیعدام کردنیشیان بەڵگەنامەی وفات بەخێزانەکانییان نەدرێت.

ئەوەی شایانی باس بێت لەنووسراوەکەدا هاتووە"سکرتاریەتی سەرۆك کۆمار بەنووسراوی 2651/ك لە 1987/8/24 دافەرمانی دەرکردووە بۆهەموو ئەو دامودەزگا و بەرپرسانەی تایبەتن بەکێشەی کورد لەوانەیە لەلایەنێکی سێیەمەوە پەیوەندییان پێوەبکرێتو سەبارەت بەچارەنووسی بارزانییەکان و پرسیارییان لێبکرێت، بۆیە واپێویست ئەکات کەوەڵامدانەوەی هەرپرسیارێك سەبارەت بەم بابەتە ئەم وەڵامەبێت کە: "تەنها سەرۆکایەتی دەوڵەت لەم کێشەیە ئاگادارە چونکەکێشەکەکێشەیەکی سیاسیەو زۆر گەورەترەلەکێشەی ئەم خێزانانە."

سەبارەت بەگرتن وبێسەروشوینکردنی بارزانییەکان ڕژیم زۆر بەراشکاوی راگەیاندو بەبی هیچ پێچ وپەنایەك ووتی: هەموویانم بەرەو دۆزخ نارد، ئەوەتا سەدام حوسێن لەهەمان کۆبۆنەوەی لەگەڵ جەماوەری هەولێر کەدەقی قسەکانی لەرۆژنامەی هاوکاری ژمارە (704 15\9\1983) بڵاوبۆتەوەدەڵێت: "ئەوان دووجار خیانەتیان کرد، خیانەتیان بەرامبەر نیشتیمان کردوخیانەتیان بەبەڵێن"و هەندێ لەوانە ناونرابوون بارزانییەکان، لەگەڵیان دەست تێکەڵبوون، سزای توندی خۆیان وەرگرت و رۆشتن بۆدۆزخ . "

هەروەها لە بەڵگەنامەیەکی تر کە ناوی ٢٢ کەسی تێدایە و لە پرۆسەی جینۆسایدی بارزانییەکان لە ١٩٨٣\٧\٣١ دەستگیر و بێسەروشوێنکران کە کرێکار و فەرمانبەری کارگەی رستن و چنین بوون لە ١٩٨٣\٨\٧ بە فەرمانێکی کارگێری بە ژمارە(٩\٥\٦\٢٥٢٤ لە ١٩٨٣\٩\٢٩) لە رۆژی ١٩٨٣\٨\٧وا نوسراوە کە" بەپێی فقرە (ها) لە مادەی ٣٤ی یاسای کار ژمارە (١٥١)ی ساڵی ١٩٧٠ و ئاماژە بە نوسراوی دەزگای گشتی بۆ پیشەسازی رستن و چنین ژمارە ٦٠٧ لە ١٩٨٣\٩\٢٢و بە لەبەر چاو گرتنی دابرانی هەموو ئەوە ناوانە کە ناونیشانیان لە کار دیاری کراوە و لە ١٩٨٣\٧\٣١ لە کار دابراوەن و ئامادە نەبووینەوە بە بێ هۆ و لە کارەکانیان و ماوەی زیاتر لە ٨ رۆژیش بەسەر نەهاتنیان تێپەریوە بۆیە بریارمان دا:

1. بە کۆتایی هێنان بە خزمەتیان لە ١٩٨٣\٨\٧

2. ڕێکەوتی ١٩٨٣\٧\٣١ بە ڕێکەوتی دابرانیان دادەنرێت و ئەو ڕۆژانەش بە نەهاتوو بە بێ مووچە (غیاب بدون اجر) بۆیان ئەژمار دەکرێت.

رژێمی بەعس تاکو راپەرین بەردەوامبوو لەگرتن وشوێنبزرکردنی بارزانیەکان تەنانەت وای لێهاتبوو هەرکەس جامانەی سوریشی لەسەربوایە دەستگیری دەکردن بۆنمونەلە ١٩٨٣\٨\١٠ لەئۆردوگای دیانا لەکاتی دەستگیرکردنی بارزانیەکان چەندکەسێکی مەسیحی چونکە لە دێرزمانەوە دراوسێی بارزانیەکان بوون وجامانەی سوریان لەسەربوو دەستگیروبێ سەروشوێنکران.لەوانەش دووکەس بەناوی (ئاودیشیوخنا ئاودیش و خوشابەیو خناهورمز) کەخەڵکی گوندی مسیحی نشێنی بێدیال سەربەقەزای مێرگەسوربوون کەلە١٩٧٨\٧\٣٠ سەربازانی رژێم لەدوای سوتاندنی گوندەکەیان بۆ ئۆردوگای دیانا راگوێزرابوون و لە ١٩٨٣\٨\١٠ لەبەرئەوەی جامانەی سووریان لەسەربووەو دەستگیرو بێسەروشوێن کران .

لە جینۆساید کردنی بارزانییەکان لە ساڵی ١٩٨٣ لەهەموو قۆناغەکان ٨٠٠٠ هەشت هەزار رەگەزی نێرینەی بارزانی کۆمەڵکوژکران کە ٣١٥ کەسیان مێر منداڵ بوون.

گۆری بەکۆمەڵی بارزانییەکان لە باشووری عێراق لە بیابانی بۆصیە دۆزراوەتەوە و تاکو ئیستا دوو وجبەیان هێنراوەتەوە کوردستان کە یەکەمیان ٥١٢ روفات لە ٢٠٠٥\١٠\١٦ و دووەمیان ٩٣ روفات لە ٢٠١٤\٣\٦ بوو.

لە ماوەی شەری نێوان عێراق و ئێران چەندین جار خەڵکی سیڤێلی بارزانی لە ئاوارەیی ولە دەڤەری بارزانیش دووچاری بۆردوومان و گوند وێران کردن ومالٚ سوتاندن بوونەوە ،لە سەرەتای سالی ١٩٨٢ ئۆردووگای زۆرەملێ ی گۆرەتوو بۆردوومان کرا بەهۆیەوە ٣ کەس شەهید بوون کە یەکێکیان منداڵێکی ساوای ناو بێشکە بوو،هەروەها ماوەی نیوان ساڵانی ١٩٨٠ و ١٩٨٥ و ١٩٨٨ ئۆردوگای زێوە لە ئێران کە پەنابەری کوردی تێدا بوو و زۆربەیان بارزانی بوون لە لایەن فرۆکەکانی رژێم بۆمباران کرا کە ١٥٢ شەهید و ٣٧٣ بریندارى لێکەوتەوە.

لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩٨٦–١٩٨٨ چەند جارێکی تر دەڤەری بارزان بۆردوومان کراوە ئەو خەڵکانەی رژێم بە زۆرداری رەوانەی ناوچەی بارزانی کردە بوون هێندێکیشیان بە نهێنی خۆیان گەیاندە بووە ناوچەکە لەترسی بۆردوومان بە رۆژ لە ئەشکەوت دەژیان و بە شەویش دەهاتنەوە ناو گوندەکان.

لە ١٩٨٧\٥\١ تا ١٩٨٧\٥\٢٧ واتە ماوەی ٢٧ رۆژ فرۆکەو تۆپە دوورهاوێژەکانی سوپای عێراق چوار جارژهرببارانی بلێ یان کردوە ، سەرچاوەی تریش دەڵێن لە ١٩٨٨\٨\٢٥ لە کاتی کیمیابارانی ناوچەی بادینان لە ئەنفالی کۆتایی ناوچەی بارزان و بەرۆژ و مزوری باڵا بەرهێرشی کیمیایی کەوتوون .

لە ناوچەی گەلی رەش و گوندی زەروا بە چەکی کیمیایی چەند کەس شەهید و بریندار بوون و هەروەها زۆر لەو خێزانە بارزانیانەی لە ئەنفالی ١٩٨٨رزگاریان بوو و خۆیان گەیاندە سنوری تورکیا و لە کەمپەکانی(گەڤەر، دیاربەکر، مۆشێ، سلۆپی ومێردین) نیشتەجێ کران ژیان لەو ئۆردووگایانە سەخت و دژوار بوو هەندێك لەخەڵکەکە خۆیان گەیاندە ئێران،بەشەکەیتریش بۆ ماوەی ٤ ساڵ ژیانیان لەئۆردووگایانە بەسەر برد .

لە ساڵی ١٩٩١ کە کۆرەوە ملیونیەکە ٢٥٠ منداڵ و پیروپەککەوتە لە بارزانیەکان لەسەر سنورەکانی ئێران و تورکیا و ئۆردووگاکانی بێمزۆرتی، سێگرکان،زێوە، خۆی و سلماس و دەوروبەریان گیانیان لەدەستدا.

بەشی دووەم

باسی یەکەم : قۆناغی دوای جینۆساید و ژیانی ئافرەتان و منداڵان

لە کاتی دەستبەسەرکردنی نێرینە بارزانیەکان ئەو ئافرەت و منداڵانەی بەدوای هاوسەر و کور و باوکیان چوون تا سەر شەقام بە شێوەیەکی زۆر نامرۆڤانە لێیاندرا و تەنانەت لە لایەن سەربازەکان تەقەیان لێکراوە، لە ئەنجام چەندین کەسیان بریندار بوون یەکێك لە وانە منداڵێك بە ناوی(شلێر شێخ عومەر ساڵح) بوو کە بەدوای باوکی بە گریانەوە رای کرد و بەر گوللەی سەربازەکان دەکەوێت لە فەقەراتی دەدرێت کە پاش چوار مانگ لە ژێر کاریگەری برینەکە گیانی لەدەستدا.

سەرچاوە کوردییەکان دەڵێن ئەو بارزانیانەی لە ساڵی ١٩٨٣دا دەستگیر و بێسەروشوێن کران چەکی کیمیایان بەسەردا تاقی کراوەتەوە.

بۆ ماوەی کەمتر لە ساڵێك لە پاش رەشبگیریەکە رژێمی بەعس هەڵسا بە برینی کارەبای ئۆردووگاکان و نەیاندەهێشت ئافرەتەکان لە ئۆردووگا بچنە دەرەوە تەنانەت بۆ بازاریش.

هەروەها دەرگای قوتابخانەی ئۆردووگایان بەرووی قوتابیە بارزانیەکان داخست کە بریارەکە بە نوسراوی ژمارە ٩\٦-٤٣٦٦٣ لە رێکەوتی ٤\١٢\١٩٨٣ لە لایەن بەرێوبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێر دراوە. رژێم هەر بەوەش نەوەستا بلکو خزمەتگوزارییەکانی تەندروستیشی پشتگوێ خست و لە هەمانکات بە شکاندنی بۆری ئاو گواستنەوەی ئاویان بۆ ناو ئۆردووگا و برینی بڕی ئازووقەیان کە رژێم ئەوسا بە هاوڵاتیانی دەدا.

کنعان مەکییە نوسەری عێراقی لە کتێبی دڵرەقی و بێدەنگی دا دەڵێت" ئەو بیرەوشتیەی سوپای گەمارۆدەر بەسەر ژنانی قۆشتەپەی هێنا لە راستیدا مەبەستی سەرەکیان ناوی بارزانی بوو کە سۆمبۆلی گەورەی شەرفی نەتەوەی کورد بوو ."

پیلانی رژێمی بەعس بەو هەموو گوشارە مەبەستی بێرەوشتکردن و بێ حورمەتکردنی ژنانی بەجێماوەی کۆمەڵکوژی بارزانیەکان بوو بەڵام سەرکەوتوو نەبوون ئەوان خۆراگرو چاو نەترس بوون، لەو چاوپێکەوتنانەی لەگەڵ دایکانی دوای جینۆسایدی بارزانی ئەنجام داوە باس لەو رۆژە ناخۆش و پر لە نەهامەتیانە دەکەن کە دوای بردنی پیاوەکانیان بە سەریاندا هاتووە، لە چاوپێکەوتنێك کە لەگەڵ دایکە ئامینە لە بەحرکە ئەنجام داوە دەڵێت:" لە دوای بردنی پیاوەکانمان چاو بە فرمێسك شەوان تابەیانی نەماندەوێرا بخەوین، ژنانی بەتەمەن خنجر لەپشت بە نۆرە لە ئۆردووگا پاسەوانیمان دەدا و گەنجەکانیشمان لە چەند شوێنێك پیکەوە کۆ دەکردەوە تاکو نەوەك سەربازەکان و پیاوانی بەعس شەوانە هێرشمان بکەنە سەر و زەفرمان پێ ببن ،ئەو گوتی تاکو راپەرین ئەوە کاری ئیمە بوو بۆ خۆپاراستنمان و بەرۆژیش کارمان دەکرد بۆ پیداکردنی بژیوی ژیانی منداڵەکانمان بە سەربلندی و لە ماوەی هەموو ئەو ساڵانە رولی دایك و باوکمان پێکەوە بۆ منداڵەکان گێراوە و نەمانهێشت خەونی رژێمی بەعس بە بردنی پیاوەکانمان بێتە دی کە دەیانویست بیبنە ئامێرێك بەدەست حکومەتەوە ..ژیانێکی زۆر سەخت بوو، رۆژانە مردنی خۆمان دەخواست، بەڵام لەبەر منداڵەکانمان ژیانو بەردەوام بووین"...

حکومەتی بەعس ئاو کارەبایان لێ بری بوون ،کارێزێك بە دووری یەك کاتژمێر لە ئۆردووگا هەبوو ئەویش لە کاتی هێنانی ئاو سەربازەکان دەهاتنە سەر رێگایان تەنکە ئاوەکانیان لێ دەرێشتن و تەنەکانیشیان دەقۆپاندەوە، هەندێك جار بۆ

ئەوەی بیانترسێنن لە دوورەوە تەقەیان لێ دەکردن ..پیاوانی بەعس گوندەکانی دوروپشتی ئۆردووگایان ئاگادار کردە بوو کە نابی هیچ کەس ئاو ئازوقە و شتومەکیان پێ بدەن یان پێان بفروشن بۆیە کەس نەیدەوێرا مەگەر زۆر بە نهێنی ، ئەوان دەیانویست ئەوانیش بمرن بە مردنێکی لەسەرەخۆ.

لە ١٩٨٦\٢\٢٢ رژێم هەستا بە راپێچکردنی ئەو ژن و منداڵە بارزانیەکان بۆ سەر سنوری تورکیا و فەرمانیان پێکرا وڵات بەجێبێڵن، تەنانەت بە نوسراوی نهێنی و تایبەت ژمارە (٦٧٤٠ لە ١٦ی کانونی دووەمی ١٩٨٦) کە لە لێژنەی کاروباری باکوور دەچووە داواکراوە مافی هاوڵاتی عێراقی بونیان لێیان وەربگیرێتەوە.

هەروەها ئەو ئافرەت و منداڵانەی ئۆردووگای قودس و قادسیە لە قۆشتەپە بە پاس لۆری راپێچ کران بۆ ناوچەی شێروان و ناوچەکانی سەر سنور کە هەمووی مینرێژ کرابوو بە بیانووی ئەوەی کەسو کاریان لە ئێران و تورکیا و ناوچە ئازاد کراوەکانن کە بە پێی زانیارییەکان ٨٩ کێگەی مین لە ناوچەی بارزاندا هەیە ، ئەوانەی تریشیان لە ئۆردووگا گواستەوە شوێنێکی سەربازی لە دەشتێك بە ناوی جدیدە لەسەر رێگای هەولێر –موسڵ.

لەماوەی هەموو ئەو ساڵانەی کارو لێکۆلینەوەم لە بواری جینۆساید دا کردوە زۆرترین کارم لە سەر ژیانی ژنانی دوای جینۆساید و رەهەند و کاریگەرییەکان جینۆساید لە سەریان ئەنجامداوە کە ژنانی بارزانیش بەشێکی دانەبراوی بوون،لە لێکۆلینەوەکەم گرنگترین ئەو دەرئەنجامەی پێی گەیشتووم بە تایبەتی لەسەرئافرەتانی کەسوکاری جینۆسایدی بارزانی کە ئەوانەی خوارەوەن:

دەرئە نجام

یەکەم: شاڵاوەکانی جینۆساید وەك زنجیرە تاوان کەدەرهەق بەنەتەوەی کوردئەنجام درابێت، لەوانەش راگواستنی زۆرەملێ و جینۆسایدی بارزانییەکان، ئامانجی سەرەکی رژێم تیایدا پاکتاوکردنی نەژادی وبرانەوەی رەچەڵەکی مرۆڤی کوردبووە، ئەم تاوانە نامرۆڤانەیە کاریگەرییەکی ئێجگارگەورەی کردە سەرنەتەوەی کوردبەگشتی وتاکی کوردبەتایبەتی هەروەها زەرەروزیانێکی زۆریشی بەهەمووچین وتوێژەکانی کۆمەڵی کوردەواری بەبێ‌جیاوازی گەیاند. بۆیەدەبێت لێکۆلینەوەی زیاتربۆهەڵدانەوەی ئاسەوارەکانی ئەو تاوانانە بکرێت بە تایبەتی لەسەر کەسوکاری قوربانیان.

دووەم: ژنانی بە جێماوەی جینۆسایدی بارزانیەکان لە دوای تێپەربوونی ٣٣ ساڵ لە بێسەروشوێن بوونی پیاوەکانیان سەرەرای هێنانەوەی ٢ کەرەت لە روفاتی گۆری بەکۆمەڵی بارزانیەکان تاکو ئیستاش چاوەرێی گەرانەوەی باوك و برا وکور و هاوسەرەکانیان دەکەن، تا کو ئیستاش هاوسەرگیرییان نەکردوتەوە ،کەرێژەی (96٪) پێك دێنن کەئەمەش زیاتردەگەرێتەوە بۆنادیاربوونی چارەنووسی هاوژینیان ودابونەریتی کۆمەڵگاو هەروەها پەروەردەکردنی منداڵەکانیان.

سێیەم:ئاسەواریتاوانەکان بووەهۆی بڵاوبوونەوەی کۆمەڵێك گرفتونەخۆشی دەرونی کەبەرێژەی (76٪) ئافرەت لەخێزانی کەسوکاری ئەنفالکراوەکاندو چاری نەخۆشیدەرو دڵەراوکێ، خەمۆکی، ترس، لەهۆشچوون، نەخۆشی جەستەدەروونیەکان (سایکۆسۆماتی)،... هتدهاتوون).

چوارەم: ئافرەت قۆچی قوربانی هەموو تاوانەکانە و لە شاڵاوی جینۆساید کردنی بارزانییەکانیش ئافرەتەکان ئازار و مەینەتی زۆریان لە راگواستنی زۆرەملی و شەر و شۆرش و جینۆساید،بەرکەوتووە جا چ ئەوانەی بوونە قوربانی و چ ئەوانەی بەجێماوەن.

پێنجەم: هەموو ئەرکە ئابووری و کۆمەڵایەتی و تەنانەت سیاسیی کەوتە سەرشانی ئافرەت کە ئەوەش بوەتە هۆی تێك چوون و شلەژانی خێزان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان و گۆڕانی سیستەمی پەروەردەیی و ئافرەتەکان رۆڵی دایك و باوکیان بۆ منداڵەکان بەجێ گەیاند و بۆ دابین کردنی بژیوی ژیانی رۆژانەیان رۆژگاری سەختیان تێپەراندوە. چونکە لە ناو خێزانی کەسوکاری جینۆساید چونکەپێش جینۆساید سەرپەرشتیاری خێزان رێژەی (٨٩,٢٪) لەژێر دەسەڵاتی پیاو بووە بەرامبەر(١٠,٨٪) لەژێر دەسەڵاتی ئافرەت بووە، بەلام ئەم رێژەیە لە دوای جینۆساید لە ناو خیزانی جینۆسایدکراوەکان گۆڕانێکی زۆری بەسەردا هاتووە رێژەکەپێچەوانە بۆتەوە.

شەشەم: وێڕایزەرەروزیانیگیانی لە شەر و راگواستنی بە زۆرەملی و جینۆساید کاریگەرییەکی گەورەی کردەسەر ژێرخانی ئابووری کوردستان ودوچاری ئیفلیجی وشلەژانی کرد، چونکە ئاشکرایە گوندو دێهاتەکان کەسەرچاوەی بنەڕەتی داهاتی کوردستان بوون بەگشتی وێرانکران و لە ناوچەی بارزانیش زیاتر لە ١٥٠ گوند وێران کران و سوتێنران و لەناوبردران بەمەش ئابووری کوردستان روی لەکزی کردو بەرەو هەڵدێرچوو.

حەوتەم: راگواستن و جینۆساید وگۆرینی شوێنی نیشتەجێبوون و ژیانی زۆرەملیێ لە کۆمەڵگاکان کاریگەرییەکی ئێجگار گەورەی کردەسەرکلتورو فلکلورو دابونەریتی رەسەن ورەوشت وخەسلەتە تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەی کوردەواری کردوەو بۆتەهۆی لەدەستدانی هەندێك لە بنەماسەرەکی و پتەوانەی کەلەکۆمەڵگەدا بەدیدەکران، خێزانەکان دوای گۆڕانیش وێنی نیشتەجێبوون ودابڕانیان لەخزموکەسوکاریان بەناچاری وازیان لەدابونەریتی رەسەنی خۆیان هێناوە، بەڵام ئەم دیاردەیە لە ناو کەسوکاری جینۆسایدکراوی بارزانیەکان بە رێژەی(21.35٪)بەدی دەکرێت کە کەمترە لە چاو جینۆسایدکانی دیکە و ئەوان تاکو ئیستاش پابەندن بە داب و نەریتی رەسەن و شێوازی جل و بەرگ پۆشین و کلتورو شێوازی ئاخەوتنی خۆیان.

پێشنیاروراسپاردەکان

یەکەم: ئاشکرایەکۆمەڵگا لە دوایجینۆسایدوچاریگەلێکگیروگرفت دەبێتەوە کۆمەڵێك رەهەند و کاریگەری تا ساڵانی دورودرێژ لە دوای خۆی بەجێ دەهێلێت، کەئەمەش وای کرد بارودۆخ و ڕەوشێکی تایبەتی بەسەر کەسوکاری جینۆسایدکراوەکاندا بێت و دوچاری حالەتێکی نالەبارو ناسەقامگیریان بکات کە تاکو ئیستاش بەردەوامەو چارەسەرنەکراوە، بۆیە لەم روانگەیەوە پێویستەستراتیژیەتێکی تایبەت بۆ چارەسەرکردن و نەمانی ئەم ڕەوشە نالەبارە بدۆزرێتەوەو نەخشەو پلانی گونجاوو لە باری پەروەردەیی بۆ دابرێژرێت و تیایدا هەوڵبدرێت بە دابین کردنی ئاسایشی نەتەوەیی ئاسەوارەکانی ئەم تاوانە بنبڕ بکرێت یاخود هەرنا بتوانرێت یاخود هەرنا بتوانرێت کەمبکرێتەوە بێگومان ئەم ئەرکەش دەکەوێتە سەرشانی هەمووکەس ولایەنێك بۆئەوەی بەئەرکی نەتەوایەتی خۆیان هەڵبستن وئەم کارە ئەنجامبدەن .

دووەم:پێویستەئیستا کەتاوانەکانی جینۆسایدی گەلی کوردستان بە گشتی وجینۆسایدی بارزانییەکان کەلەرێگایدادگای باڵای تاوانەکانی عێراق خراوەتە خانەی قرکردنی بەکۆمەڵ (جینۆساید) بەڵام لە لایەن پەرلەمانی عێراق و حکومەتی ناوەند بریاری پەسندکردنی لەسەر نەرداوە بۆیە دەبی هەوڵبدرێت بۆ پەسند کردنی و هەروەهالەرێگای دروست کردنی لۆبی کوردستانی و دیبلۆماسیەتی کوردو نوێنەرانی حکومەتی هەرێم لەدەرەوە ئەم بابەتە لەکۆڕوکۆبونەوە

نێودەوڵەتییەکان بوروژێنریت ومەزڵومیەتی گەلی کورد بۆجیهان رون بکرێتەوەو ئەوانەش کەدەستیان لەئەنجامدانی ئەمتاوانە بێوینەیە هەبووە، بەسزای خۆیان بگەن، بەتایبەتی کەدەبینین ئەمڕۆ چۆن تاوانبارانی جینۆساید کردنی گەلی کوردستان ئەو حوکمەی بەسەریان دراوە دواخراو هێندێکیان بەبروبیانوی جیاواز لە زیندان ئازاد کران. و بەشێکی زۆریشیان دەستگیر نەکران.

سێیەم: پێویستەحکومەتی هەرێمی کوردستان بەتایبەتی کەئیستا وەزارەتی شەهیدان وئەنفالکراوەکان دامەزراوە بەشێوەیەکی گشتی دەبێ بەرنامەیەکی زانستی و تۆکمە بۆ بۆنیادنانەوەی ژێرخانی ئابووری ئەو ناوچانە هەبێت ، بە رێگای دانانی پلان و پێشکەش کردنی پرۆپازێل بۆبەرهەمهێنانی داهات بۆکەسوکاری قوربانیان بەهاوکاری لەگەڵ رێکخراوەو کۆمپانیاکانی ناوەوەو دەرەوەی وڵات و بۆئەم مەبەستەش سوود لەپسپۆران وشارەزایانی ئەم بوارە وەربگیرێت.

چوارەم: دامەزراندنی دەزگایەکی ئەرشیڤی نەتەوەیی بەمەبەستی پاراستنی هەموو ئەودێکۆمینت وبەڵگەنامەکانی (بینراوو بیستراوو خوینراو)، هەروەها وەکودەزگایەکی ستراتیژی لێکۆڵینەوەو دیراساتی لەسەربکات، تاوەکوبتوانێت مێژووی تاوانەکانی کەبەسەرگەلی کوردستانداهاتووە بۆنەوەی نوێ بپارێزێت و لەهەمان کات بۆناساندنی جینۆسایدی گەلی کوردستان بۆرای گشتی جیهانی زانیاری لەمەڕئەم تاوانانە کۆبکاتەوەو بەدیکۆمێنتیان بکات.

٢٠١٦\٤

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

عبدولرحمان مەلا حەبیب،عەشیرەتی بارزان لە نێوان (١٩٩١-١٩٣١) چاپی یەکەم، هەولێر،٢٠٠١،ل٥٤.

.کۆنگرەی سەد ساڵەی بارزانی نەمر ،فایق ئەبو زید ،ل١٤٥

.هەمان سەرچاوە ،ل١٥١

.مەسعود بارزانی ،بارزانی بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد(١٩٣١-١٩٥٨)،ورگیرانی سەعید ناکام،چاپی یەکەم،چ.خەبات.دهۆك ١٩٩٨ ل٢٢

.هەمان سەچاوەی پێشوو،ل٢٣

. پەرتووکی کۆنگرەی سەدساڵەی بارزانی ،عەلی تەتەر نێرەویی.ل٢٩

.مەعروف چیاوك،کارەساتی بارزانی زۆلێملێکراو،وەرگێرانی ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل،چ.روشنبیریو لاوان،چ.دووەم،هەولێر ٢٠٠٩،ل٥١

.مسعود بارزانی.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٢٢

.کریس کۆچیرا،مێژووی کورد لە سەدەی نۆزدە و بیست دا،وەرگێرانیمحەمەد ریانی،چاپی دووەم،رێبەندانی ٢٦٠٣ کوردی،چ.سەدەف تارا ل١٩٥.

.مسعود بارزانی ،هەمان سەرچاوەی پێشوو.ل١٥

.مەفروف چیاوك هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل ١٥٥

. موراد حەکیم محەمەد،ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسی راگۆاستنی کورد لە عێراق لە سەدەمی بەعس،سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلیمانی ٢٠٠٤،ل١١٣

.عەلائەدین سەجادی،مێژووی راپەرینی کورد،چ.ئێران –شاری کورد،چاپی دووەم ساڵی ١٩٩٦،ل١١٠.

.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١١

.مستەفا جوندیانی ،کتێبی کۆنگرەی سەدساڵەی بارزانی نەمر،بەشی دووەم هەولێر،٢٠٠٣. ل١١٢١

.مەعروف چیاوك ،هەمانسەرچاوەی پێشوو،ل٨٣

.مارف عومەر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد،چاپی سێیەم، سلیمانی،٢٠٠٦.

.مەسعود بارزانی ،هەمان سەچاوەی پێشوو،ل٤٩

.عەبدلرحمان مەلا حەبیب.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٧٦

.ئارچی رۆزڤێلت، کورد لە یاداشتەکانی ئارچی رۆزڤێلت دا،و. کارزان محەمەد، بلاوکراوەکانی خانەی وەرگێران،ج.یەکەم،سلیمانی،٢٠٠٣،ل١٥

.عەلائەدین سەجادی،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١٢

.عەبدلرحمانمەلاحەبیب.هەمانسەرچاوەیپێشوو،ل٧٧

. عەلائەدین سەجادی،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١٣

.مەعروف چیاوك ،هەمانسەرچاوەی پێشوو،ل١٦٦

.مەعروف چیاوك ،هەمانسەرچاوەی پێشوو.ل١٦٥.

.مەسعود بارزانی هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٢٦

.مەعروف چیاوك ،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٩٤

. مەسعودبارزانیهەمانسەرچاوەیپێشوو،ل١٢٨ .

. فەوزیە سابیر،پەرتوکی کۆنگرەی یادی سەدساڵەی بارازنی نەمر،ل٩١

.مەسعود بارزانی، هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٣٩

.د.جۆیس بلۆ،دۆزی کورد،وەگێرانی کارزان محەمەد،چاپ و پەخشی سەردەم،چاپی یەکەم،سلیمانی٢٠٠٤،ل٨٣

.د.فەوزیە سابیر،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٩١

.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٩٢

.شەوکەت شێخ یزدین،لە مهابادەوە..بۆ ئاراس،دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس ٢٠٠١،ل١٤

.د.فەوزیە سابیر ،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٩٢

.مەسعود بارزانی،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٦

.ئەفراسیاو هەورامی،پەرتوکی مستەفا بارزانی لە هەندێك بەڵگەنامە و دیکۆمێنتی سۆڤیەتدا(١٩٤٥-١٩٥٨)،دەزگای ئاراس،چ.یەکەم٢٠٠٢،ل٥٢

،موراد حەکیم ،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١٤

.مەسعود بارزانی هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٨٠

.د.فەوزیە سابیر ،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١٢

.د.عەبولرحمان قاسملو،کوردستان و کورد،وەرگێرانی عەبدولا حەسەنزادە،چاپخانەی منارە،چاپی دووەم،هەولێر٢٠٠٦،ل٩١

.شەوکەت شێخ یزدین،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٧٣

.دانا ئادەم شمیدت،سەفەرێك بۆ ناو پیاوە ئازاکانی کوردستان،و.ئەبوبەکر سالح ئیسماعیل،د.چ.موکریانی،چ.خانی دهۆك،چ.یەکەم.٢٠٠٨،ل٢٤٠

.مەسعود بارزانی،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٨٦

.موراد حەکیم،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١٥

عەبدەلرحمان مەلا حەبیب،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١١.

.عەلائەدین سەجادی،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٣

.،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٢

.مەعروف چیاوك،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٨٤

.رێبوار رەمەزان عەبدولا،جینۆساید کردنی بارزانییەکان لە سەدەی بیستەمدا،چاپخانەی منارە،چاپی یەکەم،هەولێر،٢٠١١

.مەسعود بارزانی ،هەمان سەرچاوە،ل١٨٥

.هەمان سەچاوە ،ل١٩٥

.هەمان سەرچاوە،ل١٩٦

.هەمان سەچاوە،ل٢٩٧

.جەمال نەبەز،کوردستان و شۆرشەکەی،وەرگێرانی کوردۆ،چاپی یەکەم،هەولێر٢٠٠١،ل١٣٥

.محەمدە سالّح عقراوی،کورد و دەڵەتی سەربەخۆ بە پێی بەڵگەنامە نێودەوڵەتیەکان.د.چ.موکریانی،چ.یەکەم،٢٠٠٧،ل١٢٥

. ئاری کەریم،چەند لاپەرەیەکی زیندووکردنەوەی شۆرشی ئەیلول ،چ.یەکەم.چ.خەبات،دهۆك١٩٩٩،ل١٦

.ل٣٨.مەسعودبارزانی،بارزانیوبزووتنەوەیرزگاریخوازیکورد،ب.سێیەم،،شۆرشیئەیلول.١٩٦١—١٩٧٥،چ.وەزارەتیپەروەردە.

.جەمال نەبەز،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٣٨

.محەمەد سالح عقراوی،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٢٩

.جەمال نەبەز،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٣

.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٣

.جەمال نەبەز هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٠

شەوکەت شێخ یزدین،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٤٧٣.

.محەمەد سالح عقراوی،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٣٣

.رێبوار رەمەزان عەبدولا،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٢٤٠

.ئاری کەریم،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٥١

.رێکاری مزوری،ژنێت رۆسی و راگواستن و ئەنفال کۆمکوژی،بلاوکراوەی رێکخراوی ڤەژین،چ.منارە،چاپی یەکەم هەولێر٢٠١٠،ل١٩١

.جەمال نەبەز ،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٥٨

.سەلاحەدین راستگەلی،شەرە لەبیرکراوەکە،وەرگێرانی کاوە ئەمین،دەزگای ئاراس،چاپی یەکەم،هەولێر،ل١٠٤

.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١١٠

.جەمال نەبەز،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٦٨

.غەفور مەخموری،بەعەرەبکردنی کوردستان،بلاوەکراوەکانی رۆژنامەی میدیا،چاپی یەکەم هەولێر٢٠٠٢،ل١٠٤

.جەمال نەبەز،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٧٠

.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٧١

.موراد حەکیم محەمەد،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٢٦

.هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٢٩

.سامڤێل کۆچری،کوردستانی عێراق جینۆسایدو خەبات لە پێناوماڤ چارەی خۆنوسیندا،و.دلێرئیسماعیل حەقی شاویس

،گ.س.برایەتی،ژ.٢٥

.رێبوار رەمەزان عەبدولا،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل٢٥٢

.موراد حەکیم،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٣١

.موراد حکیم ،هەمان سەرچاوەی پێشوو،ل١٣٦

.بروانە بەڵگەنامەکان لە پاشکۆ

.زانیار سردار قرگەیی،د.کمال مەزهەر،مێژووی هاوچەرخی نەتەوەی کورد بە خەباتی بارزانی و بارزانیەکان رازاوەتەوە،چ.حاجی هاشم،ل١٢